

Державний вищий навчальний заклад
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Інститут філології

Кафедра української мови

Оксана ЦИПЕРДЮК

**УКРАЇНСЬКА МОВА
ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ**

***КУРС ЛЕКЦІЙ
ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ ІНОЗЕМНИХ МОВ***

*Відповідно до робочої програми навчальної дисципліни
розрахований на 22 години*

Івано-Франківськ
2013

Лекція 1

ДЕРЖАВНА МОВА – МОВА ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ

1. Предмет, мета і завдання курсу “Українська мова (за професійним спрямуванням)”, його наукові основи.
2. Роль курсу у фаховій підготовці студентів факультету іноземних мов.
3. Мова в житті людини та суспільства. Функції мови.
4. Поняття рідної і державної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

- Білецький А. О.* Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
- Коптілов В. В.* Теорія і практика перекладу : навч. посібник / В. В. Коптілов. – К. : Юніверс, 2002. – 280 с.
- Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства. – К. : Вид. центр „Академія”, 2000. – 368 с.
- Культура фахового мовлення : навч. посібник / за ред. *Н. Д. Бабич*. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.
- Масенко Л. Т.* Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – К. : Вид. дім „КМ академія”; Всеукр. т-во „Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
- Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації / Я. Винницький. – Дрогобич, 1997. – 361 с.
- Русанівський В. М.* Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1989. – 112 с.
- Ткаченко О. Б.* Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
- Ткаченко О. Б.* Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (Відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1999. – № 4-5.
- Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : *В. М. Русанівський* (співгол.) та ін.; НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000. – 820 с.
- Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / [упоряд. : Л. Т. Масенко та ін.] – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2005. – 399 с.
- Фаріон І. Д.* Краса і сила: Суспільно-креативна роль української мови в ХІ – середині ХІХ ст. / Ірина Фаріон. – 2-ге вид. – Львів : Вид-во Національного університету „Львівська політехніка”, 2007. – 212 с.
- Шевчук С. В.* Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-тє вид., виправ. і доповнен. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

1. Предмет, мета і завдання курсу “Українська мова за професійним спрямуванням”, його наукові основи

Курс читається у вищих навчальних закладах із часів незалежності. До 2010 р. мав назву “Українська ділова мова (мовлення)”.

Вища школа покликана готувати висококваліфікованих фахівців, які досконало володіють державною (тобто українською) мовою в усній та писемній її

формах. Пропонований курс продовжує формування національномовної особистості, комунікативних навичок мабутніх спеціалістів, вивчення особливостей фахової мови.

Предметом вивчення курсу є сучасна українська літературна мова професійної сфери.

Мета курсу – сформувати у майбутніх фахівців професійно зорієнтовані вміння і навички досконалого володіння українською літературною мовою у фаховій сфері.

Завдання курсу – сформувати:

1) мовну компетенцію [тобто мовні знання, вміння й навички] майбутніх фахівців, що містить знання і практичне оволодіння нормами літературної професійної мови;

2) навички самоконтролю за дотриманням мовних норм у спілкуванні;

3) вміння і навички оптимальної мовної поведінки у професійній сфері;

4) стійкі навички усного й писемного мовлення, зорієнтовані на професійну специфіку;

5) навички оперування фаховою термінологією, редагування, корегування та перекладу наукових текстів.

Вивчаючи курс, студенти різних спеціальностей - набувають теоретичних знань про фахове спілкування, його роль у професійній діяльності, - засвоюють відомості про призначення і структуру ділових документів, необхідних фахівцеві певного профілю, - набувають практичних навичок прилюдного виступу на тему, пов'язану з майбутнім фахом, - вивчають термінологію майбутньої професії, - формують стійкі комунікативні компетенції, удосконалюють культуру фахового мовлення, - вчать працювати з науковою та довідковою літературою. На нашу думку, важливими завданнями курсу є: - навчитися вчитися; - виховати повагу до української мови.

Зараз, у період незалежності нашої держави, нам як ніколи важливо підготувати молодь, якій розбудувати в майбутньому державу, молодь освічену, знаючу, культурну, виховану. Коли говоримо про культуру людини, виховання, то маємо на увазі й мовне виховання, бо воно є необхідною і важливою складовою частиною етичного, трудового виховання.

Знання мови, постійне її вивчення, удосконалення рівня мовної культури ніколи ще нікому не завадили. Який би життєвий шлях не обрала людина, без знання мови їй не обійтися. Немає такої сфери суспільної діяльності, де б не вимагалось доброго знання мови.

2. Роль курсу у фаховій підготовці студентів факультету іноземних мов

Студенти факультету іноземних мов – майбутні викладачі іноземної мови або перекладачі з різних мов (англійської, німецької, французької тощо). Вони, як ніхто інший, потребують ґрунтовних знань української мови. До того ж різних її стилів.

Майбутнім філологам не зашкодить і вивчення курсу СУЛМ, практичної стилістики й культури української мови.

Чому? По-перше, вивчення та навчання іноземної мови базується на знанні рідної (або державної) мови (у нашому випадку – української). По-друге, якщо ви перекладач, то перекладати іноземною з української чи українською з іноземної теж неможливо без знання української мови.

Етьєн Доле (1509-1546) – французький філософ і перекладач – сформулював принципи перекладу. Один з них звучить так: “Перекладач має досконало володіти мовою, з якої перекладає, і блискуче знати мову, якою перекладає”.

Роль перекладача дуже велика в суспільстві, оскільки він, з одного боку, перекладаючи найкращі зразки світової художньої, наукової літератури тощо, збагачує українську мову, розширює її можливості, виражальні засоби; а з іншого, перекладаючи іншими мовами твори українських письменників, філософів, науковців та ін., пропагує українську культуру, національні надбання в різних галузях.

Українська нація має таких класичних і сучасних перекладачів. Це Пантелеймон Куліш (перекладач Біблії) (класичні мови), Іван Франко (16 мов), Леся Українка, Агатангел Кримський (60 мов), Максим Рильський, Іван Світличний, Василь Мисик, Дмитро Павличко (англ., ісп., пол., болг.), Василь Стус (нім.), Микола Лукаш (14 мов), Григорій Кочур (понад 10), Володимир Митрофанов (нім., англ.), Мар Пінчевський (англ. (амер.)), Борис Тен (давньогрец., англ., нім., пол.), Євген Попович (нім.), Андрій Содомора (класичні мови – грец., лат.), Юрій Прохасько (нім.), Юрій Андрухович (нім., англ., пол.) та ін.

Усім, хто вивчає і знає іноземні мови, слід пам’ятати не лише класичний вислів “Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина”, але й слова Андрія Содомори: “Людина не повинна бути колекціонером мов”, “Знання іноземної мови відтінює красу рідної”.

3. Мова в житті людини та суспільства. Функції мови

Мова – це система звукових, письмових знаків або символів, що служать засобом людського спілкування, мислительної діяльності, способом вираження самосвідомості особистості.

Важливість мови в житті суспільства, окремої людини важко переоцінити, бо мова – це необхідна умова повноцінного життя як окремої людини, так і суспільства загалом. Недарма один із видатних філософів 20 ст. сказав, що “мова – це дім буття” (Мартін Гайдегер).

Мова є продуктом життя народу. К. Ушинський писав: “Покоління народу проходять одне за одним, але наслідки життя кожного покоління лишаються в мові спадщиною нащадкам. До скарбниці рідного слова складає одне покоління за одним плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя й пережитої радості, – одне слово, весь слід свого

духовного життя народ дбайливо зберігає в рідному слові. Мова є найважливіший, найдорожчий і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живі й майбутні покоління народу в одне велике історичне живе ціле. Вона не тільки виражає життєвість народу, але є саме це життя". *Коментар ост. речення.*

Мова – “жива схованка людського духу” (Панас Мирний), мова – “життя духовного основа” (М. Рильський). Німецький мовознавець і філософ Вільгельм фонд Гумбольдт писав: “Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова”. У цьому переконаємось, коли простежимо етимологію (походження), напр., деяких укр. і рос. слів:

укр. *лікарня* – лікувати, давати здоров'я; рос. *больница* – терпеть боль, страдать;

укр. *весілля* – веселитися, радіти; рос. *свадьба* – свататься, предлагать породниться;

укр. *подружжя* – дружба, приязнь; рос. *супруги* – сопряженная, запряженная пара;

укр. *освіта* – освітло, просвічення; рос. *образование* – формирование по образцу, по образу;

укр. *божевільний* – “толерантніша” назва щодо названої особи; рос. *сумасшедший* – більш “прямолінійна” номінація.

Пор. також: укр. *неділя* – лише один (святковий) день; рос. *неделя* – тиждень; укр. *лихий* – злий, поганий; рос. *лихой* – смелый, удалой; укр. *вродливий* – красивий; рос. *уродливый* – потворный; укр. *лягти* – сварити, рос. *лять* – гавкати.

Отже, кожна мова є дзеркалом національної ментальності.

Національні мови сприймаються навколишніми по-різному. Іспанський король Карл V говорив, що, на його думку, німецькою доречно говорити із солдатами, англійською – з кінями, італійською – з жінками, а іспанською – з Господом Богом. [Поміркуйте, з ким доречно спілкуватися французькою, українською мовами і чому].

Видатний український філолог і церковний діяч Іван Огієнко (митрополит Іларіон) підкреслював: “Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національної організації... Мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного Я. І поки живе мова – житиме й народ яко національність”. Мова є національною святинею кожного народу, кожної нації.

Зі сказаного бачимо, що мова (конкретна національна, бо мови як такої, мови безнаціональної немає) виконує в суспільстві ряд важливих **функцій**, які між собою взаємопов'язані:

1. **Комунікативна** (лат. *communicatio* ‘спілкування’) – функція спілкування. Це найважливіший універсальний засіб спілкування. Є ще міміка, жести, “мова” музики, живопису, але їх можуть розуміти по-різному. Важливо, що мова для повноцінного розвитку має обслуговувати всі сфери комунікації: науку, техніку, виробництво, освіту, релігію, побут тощо.

2. **Мислетворча** – полягає в тому, що мова є засобом формування й формулювання (вираження) думки. Думання відбувається у формі рідної мови або тієї, яку найкраще знаєш. “Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова” (М. Рильський). Не випадково О. Потебня наголошував: “Мова є засіб не виражати готову думку, а створювати її... вона не відображення світогляду, який вже склався, а діяльність, що його складає” (Потебня А.А. Мысль и язык. – Х., 1913. – С.141).

3. **Номінативна** – функція називання. Усе пізнане людиною називає. Мова є картиною, “зліпком” реального світу. Кожна мова являє собою неповторну картину дійсності (у нас одне слово *сніг*, а в ескімосів – кілька десятків слів на позначення цього поняття). Коли з якихось причин у мові є прогалини, незаповнені ділянки, запозичуються чужі слова, то це призводить до того, що народ дивиться на світ чужими очима. А це порушує національну цілісність культури.

4. **Пізнавальна (когнітивна** – від лат. *cognitus* – “знання, пізнання”, **гносеологічна** – від грец. *gnosis* – “знання, пізнання”) – мова є засобом пізнання світу.

5. **Акумулятивна** (від лат. *accumulatio* – “нагромадження”). Мислячи за допомогою мови, людина пізнає світ, нагромаджує (акумулює) знання про нього. Мова зберігає всі здобутки попередніх поколінь. Засвоюючи мову, людина засвоює знання про світ, що скорочує шлях пізнання (напр., фраземи *Не знаючи броду, не лизь у воду; Сім раз відмір, один відріж* підказують зчаста, як чинити).

6. **Культурологічна (культуроносна)**. Мова – носій культури народу-мовотворця. Пропагуючи мову, пропагуємо культуру народу.

7. **Ідентифікаційна (ототожнювальна)**. Це об’єднувальна функція. За мовною ознакою відбувається ототожнення мовців. Ми – українці, бо спілкуємося українською мовою. “Мова – залізний обруч, мова злютовує народ воєдино”, – так сказав ще 1820 року фінський письменник Яакко Ютейні.

8. **Націєтворча, державотворча**. Мова є основною ознакою нації. ! Особливо важливою є ця функція в сучасній Україні. Саме єдина державна українська мова покликана об’єднати, створити повнокровну українську націю і відповідно інтегрувати українське суспільство, зміцнити соборність України.

9. **Емотивна**. Мова є засобом вияву почуттів, емоцій.

10. **Експресивна (виражальна)**. “Говори – і я тебе побачу”.

11. **Естетична**. Мова (наприклад, фольклор, художня література, мовлення окремих людей) є джерелом прекрасного, естетичної насолоди.

12. **Прагматична, модальна функція**. Мова засвідчує, як мовець ставиться до висловленого.

13. **Фатична** (контактоустановлювальна).

14. **Виховна**. Мова – важливий засіб переконання, виховання.

Видатні педагоги усвідомлювали значення мови, зокрема рідної, для виховання дитини. “Якщо ви прагнете, щоб ваше виховання було мистецтвом,

відчуйте слово, шукайте у невичерпній скарбниці рідної мови перлини, які запалюють вогник захоплення в дитячих очах” (В. О. Сухомлинський).

15. **Магічна.** Слово має магічну силу, тобто слово здатне впливати на хід подій (напр., промовляння молитов, нашіптувань, заклинань тощо).

Учені виділяють ще й інші функції, наприклад *метамовну, міфологічну* та ін.

4. Поняття рідної і державної мови

Кожна людина має рідних батька, матір, належить до якогось роду, а ширше – народу. Так само кожна людина, кожен народ мають свою рідну мову (мову свого роду). Мова для кожного народу стає ніби другою природою, що оточує його, живе з ним скрізь і завжди. Без рідної мови народ не може існувати. В. Сосюра писав: “Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема”.

Що ж таке рідна мова? Д. Розенталь і М. Теленкова вважають, що *рідна мова* – це “мова, яку дитина засвоює в ранньому дитинстві шляхом наслідування дорослих, які її оточують”. Але таке визначення рідної мови не дає вичерпної відповіді на поставлене запитання. А якщо, скажімо, дитина з раннього дитинства виховувалась у чужорідному мовному середовищі?

Не слід забувати, що рідна мова закладена в людині генетично. Сучасна електроніка фіксує особливості національного плачу немовляти. Тому ми не маємо права байдуже ставитися до свого національного генетичного коду. [Можна навести дуже-дуже багато прикладів, коли люди вже у зрілому віці відгукувалися на поклик крові й вивчали рідну мову. Наприклад, із сучасників той же Олег Скрипка чи письменник Борис Антоненко-Давидович]. Сучасні вчені підтвердили геніальний здогад Вільгельма фон Гумбольдта, який ще у 18 ст. стверджував, що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах мозку й генетично передається від батьків до дітей. [Цікавий приклад: учасники хору, що були нащадками українців-емігрантів без акценту співали укр. мовою, якою насправді не володіли]. Мова – “генофонд нації” (О. Гончар).

Чужа мова, насаджена в ранньому віці, гальмує розумовий розвиток дитини. Видатний мовознавець Олександр Потебня вважав, що мислення дитини повинно формуватися на ґрунті рідної мови і двомовність є шкідливою, поки не сформувався остаточно мовленнєво-розумовий апарат. Зміна мови впливає і на зміну антропологічного типу [що пов’язано з роботою артикуляційного апарату], і на зміну ментальності, психіки.

Отже, *рідна мова* – це мова батьків, дідів і прадідів.

Тому якщо ми українці за національністю, то й рідна мова для нас закономірно – українська. **Українська мова** – єдина національна мова українського народу.

Але маємо як наслідок імперського минулого такий парадокс, що за переписом 2001 р. українцями себе вважають 77,8 % жителів України, але українську вважають рідною лише 55, 5% (для 11, 1% однаковою мірою рідними є укр. та рос. мови, для 32 % рідною є російська мова, хоча росіянами себе вважають лише 17, 3%).

Занепад рідної мови є наслідком духовного зубожіння народу. Тому ми, українці, такий великий народ, якщо вважаємо себе цивілізованою нацією, не повинні допустити цього, повинні зберегти державний статус української мови, сприяти її розвиткові й функціонуванню в усіх сферах суспільного життя.

Ставлення до рідної мови є свідченням національної свідомості і рівня культури народу, його цивілізованості. О. Гончар: “Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе”.

Державність мови, а також патріотичне ставлення до неї її носіїв сприяють престижу мови.

Державна мова – “це закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов’язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, науки, культури, у сферах зв’язку та інформатики” (Енцикл. “УМ”).

Українська мова є єдиною державною мовою України (це підтверджує мовне законодавство: закон “Про мови” 1989 р., Конституція України 1996 р. (стаття 10), “Рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України”). [Зацит. з рішення Конституційного Суду України: “Конституцією України статус державної надано українській мові. Це повністю відповідає державотворчій ролі української нації, що зазначено в Преамбулі Конституції України, нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву державі”]. Намагання надати статус державної (офіційної) якійсь іншій мові – це політика руйнації держави України, розпалювання міжетнічної ворожнечі, порушення конституційного ладу.

На жаль, на практиці сфера вживання української мови як державної звужується і може звужуватися ще більше через дію закону “Про засади державної мовної політики” Ківалова-Колесніченка, скандально й антиконституційно ухваленого Верховною Радою України влітку 2012 р., і якщо не буде ухвалено дієвих законопроектів на захист української мови.

Зараз першочергове завдання – зберегти єдину державну українську мову, яка є невід’ємним атрибутом конституційного ладу держави, атрибутом нації, запорукою консолідації українського суспільства.

Лекція 2

ЛІТЕРАТУРНА МОВА

1. Поняття літературної мови.
2. Усна та писемна форми літературної мови.
3. Мовна норма.
4. Типи мовних норм і професійна мовнокомунікативна компетенція.
5. Норма і варіантність.
6. Історія формування сучасної української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА:

- Грециук В. В.* Роль Івана Франка у формуванні єдиної української літературної мови / Василь Грециук // Вісник Прикарпатського університету. – Філологія. – 2006. – Вип. XI-XII. – Івано-Франківськ, 2006. – С. 3-12.
- Зубков М. Г.* Сучасна українська ділова мова / М. Зубков. – 7-ме вид., виправлене. – Донецьк, 2005. – 448 с.
- Караванський С.* Пошук українського слова, або боротьба за національне „Я”. – К. : Вид. центр „Академія”, 2001. – 240 с.
- Караванський С.* Російсько-український словник складної лексики. – К.: Вид. центр „Академія”, 1998. – 712 с.
- Кочерган М. П.* Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр „Академія”, 2000. – 368 с.
- Масенко Л. Т.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім “КМ академія”; Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
- Мацько Л. І.* Культура української фахової мови : навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Вид. центр „Академія”, 2007. – 360 с.
- Німчук В. В.* Проблеми українського правопису кінця ХХ – початку ХХІ ст. / В. В. Німчук. – К. : НАН України, Ін-т укр. мови, 2002. – 113 с.
- Огієнко І.* Наука про рідномовні обов’язки / Іван Огієнко. – Львів, 1995. – 78 с.
- Пилинський М. М.* Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К., 1976. – 288 с.
- Українська мова: Енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський (співгол.) та ін.; НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови]. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000. – 820 с.
- Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / [упоряд.: Л. Масенко та ін.] – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2005. – 399 с.
- Український правопис. – 4-е вид., випр. й доп. – К. : Наук. думка, 1993. – 240 с.
- Український правопис (Проект найновішої редакції) / за ред. В. В. Німчука. – К. : Наук. думка, 1999. – 340 с.
- Фаріон І. Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Вид. 2-ге, доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 336 с.
- Фаріон І. Д.* Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / Ірина Фаріон. – Львів : Свічадо, 2004. – 117 с.
- Шевельов Ю.* Внесок Галичини у формування української літературної мови / Юрій Шевельов. – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2003. – 160 с.
- Шевчук С. В.* Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-тє вид., виправ. і доповнен. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

Як змінюється українська мова // Країна. – 2012. – № 47 (150). – С. 8-13.

1. Поняття літературної мови

Українська мова є єдиною національною мовою українського народу. Національна мова – це мова, що є засобом писемного і усного спілкування нації, отже, це мова нації. Національна мова – категорія історична. Вона склалася в період переходу народності в націю. А нація як історична категорія характеризується спільністю:

- 1) мови,
- 2) території,
- 3) економічного життя,
- 4) культури (маємо на увазі і психологію, ментальність народу).

Національна мова – це найважливіша і найнеобхідніша ознака нації. Без своєї мови нація повноправно існувати не може.

Не в усіх народів одночасно відбувся перехід народності в націю. Для українського народу це період приблизно 17-18 ст. Цей процес супроводжується національно-визвольною боротьбою під проводом Б. Хмельницького, яка відіграла важливу роль у формуванні національної свідомості і консолідації українського народу.

Деякі вчені вважають, що українська нація утворилась пізніше, що про неї треба говорити, починаючи з поч. 20 ст. ?Будемо вважати, що нація почала формуватися у 17-18 ст. і її формування триває й досі.

Національна мова успадкувала структуру мови народності, тобто вона не виникає на голому місці.

Українська національна мова існує: а) у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові; б) у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах.

Таким чином, поняття **українська мова** охоплює всі різновиди мови, що ними послуговуються люди: літературну мову, діалекти (територіальні й соціальні), просторіччя, мову фольклору.

Українська літературна мова формується і розвивається на ґрунті української національної мови, зокрема на основі її діалектів. Між ними існує тісний взаємозв'язок: взаємовплив і взаємозбагачення.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності людей: державні і громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут людей тощо.

Літературній мові властиві такі основні **рис**и:

- 1) унормованість (має усталені й кодифіковані – тобто закріплені у словниках, довідниках – мовні норми);

2) уніфікованість (стандартність);

3) наддіалектний характер (не збігається із жодним діалектом, тому представляє цілу націю; на відміну від територіальних діалектів, функціонує без будь-яких обмежень на всій території України, виконує об'єднувальну функцію);

4) поліфункціональність (маючи усну й писемну форми вираження, використовується в усіх сферах спілкування суспільства);

5) стилістична диференціація (розвинена система стилів).

2. Усна та писемна форми літературної мови

Літературна мова реалізується в усній (звуковій) і писемній (буквеній) формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні. Вони характеризуються основними спільними, загальномовними нормами. Але кожна з них має і свої особливості, що пов'язано з особливостями вживання літературної мови в кожній із цих форм.

Писемна форма літературної мови переважно функціонує в галузі державної, політичної, господарської, наукової і культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей у побуті й на виробництві.

Усна форма – первинна; писемна – вторинна, вона виникла і ґрунтується на усній мові. Усна мова порівняно з писемною характеризується більшою довільністю в дотриманні літературної норми, є “вільнішою” в побудові висловлювань. В усному мовленні більшу увагу звертають на вимову та наголошування (орфоепічні та акцентуаційні норми). Писемна форма більш регламентована і менш терпима до будь-яких відхилень від норми. Важливим є дотримання орфографічних та пунктуаційних норм. “Але у вивченні мови, – вважає мовознавець І. П. Ющук, – слід орієнтуватися насамперед на її усну форму, яка повніше, ніж писемна, відбиває всі її закономірності”.

3. Мовна норма

Українська літературна мова характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Мовна норма, унормованість – головна ознака літературної мови.

Поняття мовної норми існує вже понад століття.

Літературна мовна норма – це сукупність найпридатніших (правильних, найкращих) для обслуговування суспільства засобів мови, які є повторюваними, відібраними й закріпленими в процесі спільної комунікації.

[Можна вивчити інше визначення: **Літературна мовна норма** – усталені, загальноприйняті правила, взірці вживання мовних засобів у писемній і усній формі спілкування.]

Мовна норма має суспільний характер і з часом зазнає змін. Основні ознаки мовної норми:

1) системність (мовні норми наявні на всіх рівнях мовної системи – див. типи мовних норм у 4 питанні);

2) історична й соціальна зумовленість;

3) стабільність.

Літературні мовні норми фіксуються (кодифікуються) у словниках, довідниках, правописі, пропагуються навчальними посібниками, методичними журналами.

Нормативним вважається мовлення:

1) що відповідає системі мови, не суперечить її законам;

2) у якому варіант мови має нові семантико-стилістичні можливості, увиразнює, уточнює контекст, дає додаткову інформацію;

3) у якому не допущено стилістичної (і стильової) невідповідності;

4) у якому доречно обґрунтовані форми з іншого стилю;

5) у якому не допущено змішування норм різних мов під впливом білінгвальної мовленнєвої практики (немає суржику).

4. Типи мовних норм і професійна мовнокомунікативна компетенція

Мовна норма розрізняється на рівні вимови, наголошування, словотворення, морфології, синтаксису, лексики, стилістики, орфографії та пунктуації. Відповідно виділяють такі типи мовних норм:

1) **орфоепічні** – регулюють вимову звуків і звукосполучень; у їх межах інколи окремо виділяють **акцентуаційні норми**, тобто правила наголошування;

2) **графічні** – регламентують передання звуків на письмі;

3) **орфографічні** – визначають написання слів;

4) **лексичні** – регламентують правила вживання слів відповідно до їх лексичних значень;

5) **граматичні**, у межах яких виділяють **морфологічні норми** (регулюють правильне вживання граматичних форм слів), **синтаксичні норми** (пропонують усталені зразки побудови словосполучень і речень), **словотвірні норми** (регулюють утворення слів за певними словотвірними моделями);

6) **стилістичні** – визначають добір мовних елементів відповідно до умов спілкування;

7) **пунктуаційні** – регулюють уживання розділових знаків.

[Детальніше приклади різних мовних норм див. у підручнику С. Шевчук та І. Клименко “Українська мова за професійним спрямуванням” (2012р., с.19-49).]

Знання й дотримання загальноприйнятих літературних мовних норм різних типів формує мовнокомунікативну компетенцію фахівця і є обов’язковою умовою професійного мовлення.

Мовна компетенція (від лат. *competens* – належний, відповідний) – знання учасниками комунікації норм і правил сучасної літературної мови і вміле використання їх у продукуванні висловлювань.

5. Норма і варіантність

Мовні літературні норми є відносно стабільними. Проте з часом вони можуть змінюватися. Тому в межах норми співіснують **мовні варіанти** – видозміни однієї й тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, граматичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства в кодифікації написань і нового в мові.

У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти акцентні (*алфавіт* і *алфавіт*, *весняний* і *весняний*), морфологічні (у Д. в. – *Василеві* і *Василю*, а в Р. в. – *моста* і *мосту*, у М. в. – *на зеленому* і *на зеленім*), словотвірні (*хитрун* і *хитряк*, *окатий* і *окастий*, *орля* й *орленя*) та ін.

У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюється.

Українська літературна мова постійно збагачується і розвивається. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням обов'язкових для всіх літературних норм.

Тільки мертві мови, мови тих народів, що давно зійшли з історичної арени в небуття, наприклад, санскрит, латинь, старогрецька мова, залишаються незмінними. Втративши давно своє практично-побутове значення, вони не зазнають більше ні змін, ні розвитку, залишившись тільки лінгвістичними пам'ятками минулої сивої данини.

Змінюється й наша українська мова. Ніхто не скаже тепер на *салют яса*, як колись за козаччини (*“Із дванадцяти штук гармат гримали, ясу віддавали”* – іст. пісня); упродовж кількох десятиріч майже зникло слово *комірне*, й хіба лише старі люди знають, що це означає плату за квартиру. Нормативний на початку 20 ст. наголос на другому складі у слові *український* зараз сприймається як акцентуаційна помилка.

6. Історія формування сучасної української літературної мови

В основі сучасної української літературної мови – південно-східне наріччя. Але вона ввібрала в себе й діалектні риси інших наріч, насамперед нашого – південно-західного, а також частково північного. Ю. Шевельов вважає, що сучасна українська літературна мова у своїй основі дводіалектна й базується насамперед на південно-східному та південно-західному наріччях.

Зачинателем сучасної української літературної мови був І. П. Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою (*“Енеїда”* – 1798, *“Наталка Полтавка”*, *“Москаль-чарівник”*). Він першим використав для написання

творів народну розмовну мову, зокрема багаті полтавські говори і народну творчість, усупереч тогочасній традиції користуватися книжною українською мовою, яка базувалася на старослов'янській мові.

Основоположником сучасної української літературної мови справедливо вважають Т. Г. Шевченка. Він уперше своєю творчістю (1840 р. – збірка «Кобзар») підніс її на високий суспільно-мовний і словесно-художній культурний рівень, заклав підґрунтя для розвитку в ній інших стилів (наукового, публіцистичного). Мова творів Т. Г. Шевченка, який не обмежувався однією говіркою, ґрунтувалася на широкому використанні народнопоетичної творчості, уснорозмовних форм народної мови.

Традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови продовжували у своїй творчості І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М. Коцюбинський та інші письменники, у тому числі з Галичини.

Упродовж 19-20 ст. до словникового складу СУЛМ увійшло велике число лексичних одиниць із південно-західних говорів, зокрема так званих галичанізмів, як-от: *відчувати, пристрасті, доробок, итучний, відокремлений, рух, явище, сумніватися, короткозорий, відносини, зокрема, попит, підприємство, рахувати, чекати, тривати, здібний, недобррозичливість, крок, майже, сучасний, відродження, замислитися, передплата, співчуття, переешкода, постійний, майбутній, юнацтво, існувати, настрої, гідність та ін.* А також терміни з різних галузей, як мовознавство (*фонетика, евфонія, правопис, теоретична грамати́ка, фразеологія, лінгвістичний*); літературознавство (*оповідання, історична драма, новела, літератор, автор, псевдонім, критик*); театральне мистецтво (*актор, декорація, трупа, афіша, анонс*); природничі науки (*флора, азот, хлор, електрон, екватор*), техніка (*мікроскоп, телеграфувати, фотографувати*). Дет. див. у праці Ю. Шевельова “Внесок Галичини у формування української літературної мови”.

Зараз українська літературна мова єдина для всього українського народу, і це дуже важливий позитивний факт. Однак у кінці 19 – на початку 20 ст. через роз'єднаність української нації поміж різними державами (фактично аж до соборного українського правопису 1928 р.) існувало два варіанти української літературної мови – західноукраїнський і східноукраїнський. Видатний діяч українського відродження І. Огієнко 1936 р. зазначав: “Для одного народу мусить бути тільки одна літературна мова й вимова, тільки один правопис” (І. Огієнко “Наука про рідномовні обов'язки”, Львів, 1995, с. 12). Це Заповідь 6-та “Десяти найголовніших заповідей свідомого громадянина”.

Літературну мову треба вивчати, пропагувати й розвивати, оскільки вона є культурним надбанням нації, важливим чинником єдності народу і його духовного розвитку, розвитку науки й матеріального виробництва.

Водночас існують деякі проблеми в розвитку сучасної української літературної мови: деякі її номр иен відповідають духові української мови, є наслідком зросійщення й потребують зміни. Тому ще 1999 р. українські мознавці підготували «Український правопис (Проект найновішої редакції)» за редакцією

академіка В. Німчука. На жаль, запропоновані зміни до цього часу не набрали чинності.

Лекція 3

ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ

1. Поняття про культуру мови і культуру мовлення. Мова і культура мовлення в житті професійного комунікатора.
2. Чинники, які впливають на підвищення мовленнєвої культури.
3. Комунікативні ознаки культури мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / за заг. ред. О. Сербенської : посібник. – Львів : Світ, 1994. – 152 с.

Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [О. Сербенська, М. Білоус, Х. Дацишин та ін.]; за заг. ред. О. Сербенської : навч. посібник. – 2-е вид., доповн. і перероб. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 258 с.

Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо / Б. Д. Антоненко-Давидович. – К. : Либідь, 1991. – 256 с.

Бабич Н. Д. Основи культури мовлення / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 1990. – 232 с.

Бабич Н. Д. Практична стилістика і культура української мови : навч. посібник / Н. Д. Бабич. – Львів : Світ, 2003. – 432 с.

Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність / С. К. Богдан. – К. : Рідна мова, 1998. – 476 с.

Вихованець І. Р. Розмовляймо українською : мовознавчі етюди / Іван Вихованець; післямова А. Загнітка. – К. : Унів. в-во ПУЛЬСАРИ, 2012. – 160 с.

Волощак М. Й. Неправильно – правильно: Довідник з українського слововживання: За матеріалами засобів масової інформації / М. Й. Волощак. – 2-ге вид., доповн. – К. : Вид. центр „Просвіта”, 2003. – 160 с.

Караванський С. Секрети української мови / Святослав Караванський. – К. : УКСП „Кобза”, 1994. – 152 с.

Коваль А. П. Культура ділового мовлення / А. П. Коваль. – К. : Вища школа, 1974. – 223 с.

Кочан І. М. Культура рідної мови / І. М. Кочан, А. С. Токарська. – Львів : Світ, 1996. – 232 с.
Культура фахового мовлення : навч. посібник / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.

Культура української мови : довідник / за ред. В. М. Русанівського. – К., 1990. – 394 с.

Масенко Л. Т. Суржик: між мовою і язиком / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 135 с.

Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : Вид. центр „Академія”, 2007. – 360 с.

Пентиліюк М. І. Культура мови і стилістика / М. І. Пентиліюк. – К. : Вежа, 1994. – 240 с.

Пономарів О. Д. Культура слова: мовностилістичні поради : [навч. посібник] / О. Д. Пономарів. – К. : Либідь, 1999. – 240 с.

Пономарів О. Д. Українське слово для всіх і для кожного / Олександр Пономарів. – К. : Либідь, 2013. – 360 с.

Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. Радевич-Винницький. – Львів : Сполом, 2001. – 223 с.

Сербенська О. А. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей / О. А. Сербенська, М. Й. Волощак. – К. : Вид. центр „Просвіта”, 2001. – 204 с.

Словник-довідник з культури української мови / [Д. Гринчишин, А. Капелюшний, О. Сербенська, З. Терлак]. – Львів, 1996. – 386 с.

1. Поняття про культуру мови і культуру мовлення. Мова і культура мовлення в житті професійного комунікатора

Із часу виникнення науки про мову можна говорити й про складову частину мовознавства – культуру мови. Культура мови як галузь мовознавства оформилась у системі лінгвістичних дисциплін як власне практичний курс у 50-60-ті рр. 20 ст. Вона пов'язана з іншими філологічними дисциплінами: стилістикою, лексикологією, граматикою, історією літературної мови, мовою художньої літератури, теорією перекладу тощо.

Культура мови – мовознавча наука, яка на основі даних лексики, фонетики, граматики, стилістики формує критерії усвідомленого ставлення до мови й оцінювання мовних одиниць і явищ, виробляє механізм нормування і кодифікації (уведення в словники та у мовну практику).

Культура мовлення – це володіння нормами літературної мови (*нормативний аспект культури мовлення*), вміння користуватися її виражальними засобами у різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту мовлення (*комунікативний аспект культури мовлення*).

Культура мовлення має теоретичний і практичний аспекти. Теоретичний передбачає ознайомлення з мовними нормами, практичний – власну мовну майстерність.

Культура мовлення – це ще й загальноприйнятий мовний етикет (*етичний аспект культури мовлення*): типові формули вітання, прощання, побажання, запрошення тощо. Вони змінюються залежно від ситуації спілкування, від соціального стану, освітнього, вікового рівня тих, хто спілкується.

[Термін **культура мовлення** використовується також для позначення лінгводидактичної науки, яка вивчає стан і статус (критерії, типологію) норм сучасної української мови в конкретну епоху та рівень лінгвістичної компетенції сучасних мовців, соціальний та особистісний аспекти їх культуромовної діяльності.]

Культура мовлення починається із самоусвідомлення мовної особистості. Вона зароджується й розвивається там, де носіям національної літературної мови не байдуже, як вони говорять і пишуть, як сприймається їхнє мовлення в різних мовних середовищах, а також у контексті інших мов.

Культура мовлення – невід'ємна складова загальної культури людини, важлива умова професійного успіху та фахового зростання. Мовна культура вдосконалюється у процесі спілкування, під час виконання професійних обов'язків. Вона виявляється у володінні професійною мовою, вмінні висловлюватися правильно, точно, логічно, майстерно послуговуватися мовними засобами залежно від мети і ситуації спілкування. Особливо важливо для всіх фахівців оволодіти нормами мови документів та усного ділового спілкування.

Таким чином, високу культуру мовлення фахівця визначає досконале володіння літературною мовою, її нормами в процесі спілкування.

2. Чинники, які впливають на підвищення мовленнєвої культури

Мова (її система, усі її рівні) володіє різними засобами, які визначають високий рівень її розвитку, необхідний для виконання всіх суспільних функцій. Але в мовленні окремої людини цей арсенал може використовуватися неповно. “Висока культура розмовного і писемного мовлення, тобто добрі знання і чуття рідної мови, уміння користуватися її виражальними засобами, її стилістичною багатогранністю – найкраща опора, найбільш надійна підмога і найбільш надійна рекомендація для кожної людини в її суспільному житті і творчій діяльності”, – підкреслював В. Виноградов.

Культура мовлення виховується культурою розумовою, культурою мислення. Щоб підтримувати на високому рівні культуру свого мовлення, людина повинна все життя вчитися мови.

Рівень мовленнєвої культури залежить від обізнаності людини з національним мистецтвом, з історією культури народу, історією його мови, його історичними взаємозв'язками з іншими народами та їх культурами. Культуру мовлення формує: 1) запас знань; 2) любов до рідної мови; 3) прагнення до самовдосконалення, бажання вбирати в себе те, що віками виробило людство, геній рідного народу.

[За культуру мовлення мають дбати не лише люди так званих інтелігентних професій. Н. Бабиц вважає, що “байдужа до власного мовлення людина (яку б посаду вона не займала) не може претендувати на повагу”. Про якість свого мовлення потрібно дбати в будь-якій ситуації: у побуті чи на виробництві, у науковій чи освітньо-виховній діяльності, висловлюючись усно чи писемно, перед численною аудиторією чи одним співрозмовником].

Щоб підвищувати рівень мовленнєвої культури, необхідно:

- 1) шанувати мову, якою спілкуєшся, і людей, з якими спілкуєшся цією мовою;
- 2) багато читати – творів різних стилів, майстрів індивідуального художнього стилю (класиків), читати вдумливо, прагнучи системності у доборі літератури;
- 3) намагатися, користуючись на практиці кількома мовами, не допускати змішування мовних явищ, добре оволодівши нормами кожної з них, омисливши особливість кожної мови;
- 4) незалежно від сфери своєї діяльності стежити за змінами норм, які фіксуються у нових виданнях словників, правописних збірниках та ін.;
- 5) критично (і творчо) ставитися до написаного і промовленого слова, зв'язуючи його і з кодексами норм, і з практикою визнаного зразка (письменника, учителя, лектора);
- 6) не йти за “модними” тенденціями, які виявляють себе в окремих виданнях, в окремих авторів або соціальних чи професійних груп людей (наприклад, уживання іншомовних слів, жаргонізмів, термінів, “телеграфного” стилю мовлення, нарочитої спрощеності тощо).

3. Комунікативні ознаки культури мовлення

Головними комунікативними ознаками культури мовлення є:

1. **Правильність** – визначальна ознака культури мовлення, яка полягає у відповідності його літературним нормам, що діють у мовній системі (орфоепічним, орфографічним, лексичним і т. ін.)

2. **Точність.** Точним вважають таке мовлення, коли вжиті слова повністю відповідають їх мовним значенням, що усталились у мові в даний період її розвитку.

3. **Логічність.** Логічним є таке мовлення, в якому: 1) сполучення одного слова з іншим несуперечливе; 2) слова розташовуються у логічній послідовності, яка відповідає ходові думки, коли не виникає смислових непорозумінь; 3) не порушені смислові, структурні, інтонаційні та експресивні зв'язки у межах цілого тексту, яким передається зв'язок несуперечливих суджень.

4. **Чистота.** Чисте мовлення – це таке, де немає нелітературних елементів. Чистота виявляється у трьох аспектах: 1) в орфоепії – правильна літературно-нормативна вимова, відсутність інтерферентних явищ, так званого акценту; 2) у слововживанні – відсутність позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, канцеляризмів, плеоназмів, штампів, слів-паразитів; 3) в інтонаційному аспекті – відповідність інтонації змістові та експресії висловлення, відсутність брутальних, лайливих, лицемірних ноток.

5. **Багатство і різноманітність.** Передбачає послуговування найрізноманітнішими мовними засобами висловлення думки у межах відповідного стилю. Джерелом багатства й різноманітності мовлення є лексичні, фразеологічні, словотвірні, граматичні, стилістичні ресурси мови. Слід використовувати емоційно-образну лексику, синоніми, фразеологізми.

6. **Змістовність** передбачає глибоке усвідомлення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією з цієї теми, різнобічне розкриття теми, уникнення зайвого. “Говоріть так, щоб словам було тісно, а думкам простору”.

7. **Виразність** мовлення досягається виокремленням найважливіших місць свого висловлювання, розкриттям власного ставлення до предмета мовлення. З цією метою треба використовувати виражальні засоби звукового мовлення: логічний наголос, дикцію, інтонаційну виразність та технічні чинники виразності: дихання, темп, міміку, жести.

8. **Доречність і доцільність** залежить насамперед від того, наскільки повно й глибоко людина оцінює ситуацію спілкування, інтереси, стан, настрій адресата. А ще треба уникати того, що могло б уразити, викликати роздратування у співрозмовника, робити зауваження співрозмовникові в тактовній формі.

9. **Достатність.** Обсяг сказаного повинен бути достатньо повним, інформативним наскільки, щоб передати думку, розкрити тему й досягти мети спілкування.

10. Образність. Досягається вживанням слів у переносному значенні, фразеологізмів, різних художніх засобів.

Лекція 4

УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ

1. Українська мова як одна з індоєвропейських мов.
2. Походження та історія розвитку української мови.
3. Самобутні риси української мови.

ЛІТЕРАТУРА:

Бондар О. І. Сучасна українська мова : Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія : навч. посібник / О. І. Бондар, О. Ю. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – 368 с.

Зарубіжні українці / [С. Ю. Лазерник, Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін.]. – К. : Вид-во “Україна”, 1991. – 252 с.

Кочерган М. П. Вступ до мовознавства / М. П. Кочерган. – К. : Вид. центр “Академія”, 2000. – 368 с.

Культура фахового мовлення : [навч. посібник] / за ред. *Н. Д. Бабич*. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.

Лучик В. В. Вступ до слов’янської філології : підручник / В. В. Лучик. – К. : ВЦ “Академія”, 2008. – 344 с.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова / Григорій Півторак. – К. : Наук. думка, 1993. – 200 с.

Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії / Анатолій Погрібний. – К. : “МЕДОБОРИ” (ПП Мошак М. І.), 2003. – 72 с.

Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич, 1997. – 361 с.

Русанівський В. М. Мова в нашому житті / В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1989. – 112 с.

Тищенко К. М. Всеслов’янськість мови українців / Костянтин Тищенко // Український тиждень. – 2012. – № 39 (256). – С. 22-64.

Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.

Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / упоряд.: Л. Т. Масенко та ін. – К. : Вид. дім “КМ Академія”, 2005. – 399 с.

Фаріон І. Д. Краса і сила: суспільно-креативна роль української мови в ХІ – середині ХІХ ст. / Ірина Фаріон. – 2-ге вид. – Львів : Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2007. – 212 с.

Царук О. В. Українська мова серед інших слов’янських: етнологічні та граматичні параметри / О. В. Царук. – Дніпропетровськ, 1998. – 323 с.

Ющук І. П. Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.

Як змінюється українська мова // Країна. – 2012. – № 47 (150). – С. 8-13.

1. Українська мова як одна з індоєвропейських мов

Українська мова – державна (офіційна) мова України. Поширена також у Росії (на Кубані і в Зеленому Клину на Далекому Сході), Білорусі, Казахстані, Польщі,

Словаччині, Чехії, Румунії, Угорщині, Іспанії, Італії, Греції, Канаді, США, країнах Латинської Америки, Австралії та ін.

Загальна кількість мовців досягає 45 млн., це 15-20 місце у світі (дані 2003 р.). Для порівняння: слов'янськими мовами загалом користуються 290 млн. 475 тис осіб (дані 1985 р.). За даними, наведеними в журналі "Країна" в № 47 (150) за 6 грудня 2012 р., українська мова посідає 26 місце у світі за кількістю носіїв.

Українська мова має три діалекти (наріччя): 1) **південно-східний** (середньонаддніпрянські, слобожанські та степові говірки); 2) **південно-західний** – найбільш строкатий (волинсько-подільські, наддністрянські, буковинсько-покутські, гуцульські, бойківські, лемківські, середньозакарпатські говірки); 3) **північний** (східнополіські, середньополіські та західнополіські говірки). Як ми вже згадували, сучасна українська літературна мова базується на діалектах. К. Тищенко вважає, що "доки житимуть українські діалекти, доти живе українська мова".

Українська мова є однією з давньописемних мов. В основі української абетки – кирилиця.

Усі мови світу (а нараховують їх від ?2500 до 5000) учені класифікують за двома ознаками: походженням (генеалогією) і типом, будовою (типологією).

За **генеалогічною класифікацією** українська мова належить до індоєвропейської мовної сім'ї, слов'янської групи мов, східнослов'янської підгрупи. За **типологічними ознаками** українська мова є, як і всі індоєвропейські мови, флективною.

Індоєвропейська мовна сім'я є найчисельнішою (понад 150 мов). Окрім індоєвропейської, є ще близько 40 мовних сімей: угро-фінська, тюркська, іберійська, кавказька, монгольська, китайська та ін. Окрему мовну сім'ю становить японська мова.

До індоєвропейської мовної сім'ї входить 10 груп мов: слов'янська, романська, германська, балтійська, кельтська, індійська, іранська, грецька, вірменська, албанська. Слов'янська група мов складається з трьох підгруп: **східнослов'янської** (українська, російська, білоруська а також мертва писемна т. зв. давньоруська мови); **західнослов'янської** (польська із залишками кашубської, чеська (богемська), словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, мертва полабська (Німеччина) мови); **південнослов'янської** (словенська, болгарська, македонська, сербська і близька до неї хорватська, мертва писемна старослов'янська мови).

На думку більшості вчених, Україна, зокрема її південь, є і прабатьківщиною індоєвропейської мови. Російський учений Ф. Філін пише: "Різні міркування (прямих свідчень немає) дають змогу припускати, що найдавніша індоєвропейська мова формувалась у степових і лісостепових областях між Волгою і Дунаєм".

Коли українську мову зіставляти з найдавнішими індоєвропейськими мовами, зокрема з латинською, упадає у вічі її "архаїчність", тобто наявність у ній великої кількості прадавніх, індоєвропейських елементів, більше, мабуть, ніж у

будь-якій іншій із сучасних мов цієї сім'ї. Це свідчить про те, що сучасна українська мова як така почала формуватися ще в доісторичні часи.

I. Ющук наводить такі архаїчні риси української мови, спільні з латинською:

- фонетична система української мови близька до латинської: майже однакова кількість голосних (проте українська мова втратила розрізнення коротких і довгих голосних); розрізнення приголосних Г і Г, лат. G і H;

- в архаїчній латині було 8 відмінків, у тому числі кличний і два місцеві (у класичній – 6), в українській мові є всі ці відмінки, крім одного місцевого;

- в обох мовах є три роди: чоловічий, жіночий і середній, зчаста зберігається у споріднених словах навіть той самий рід;

- велика тотожність в особових закінченнях дієслів, складі й відмінюванні займенників, той самий суфікс для утворення вищого ступеня порівняння прикметників.

Треба нам усім пам'ятати слова російського академіка І. Срезневського, зазначені в статті "Взгляд на памятники украинской народной словесности" 1834 р., про те, що українська мова "є однією з найбагатших слов'янських мов, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, будучи ще необробленою, може вже порівнятися з мовами культурними; щодо гнучкості й багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, мальовнича".

2. Походження та історія розвитку української мови

Усі слов'янські мови мають одне джерело – праслов'янську (або спільнослов'янську) основу, яка існувала у вигляді слов'янських племінних мов (тобто близькоспоріднених діалектів), приблизно із середини III тисячоліття до нової ери і до V століття нової ери. (Існують теорії й про давніше походження української мови (5-20 тисяч літ тому), але вони не мають наукового підґрунтя.)

Коли слов'янські племена розпалися на три групи – східну та західну (із 3 ст. до н.е. по 5 ст. н.е.), південну (6 ст. н.е.), їх мовна єдність теж розпалася й на місці праслов'янської мови виникли три групи: східнослов'янські, західнослов'янські та південнослов'янські мови.

З перетворенням і формуванням слов'янських племен в окремі народності сформувалися й усі слов'янські мови. Кожна із слов'янських мов зберегла багато слов'янських рис, зокрема основні закономірності у фонетиці, граматиці, лексиці, але набула й своїх рис, мала свої тенденції розвитку, поповнила лексику, збагатила виражальні засоби.

У науці (зокрема в працях Л. А. Булаховського, Ф. П. Філіна, О. О. Шахматова) існував погляд, що в східних слов'ян упродовж VII-X століть сформувалася писемна давньоруська мова, яка з кінця X ст. стала державною мовою Русі – великої держави на сході Європи. Однак три східнослов'янські мови

виникли не з писемної давньоруської мови (вона була мовою канцелярій Русі X-XIII ст., населення нею не розмовляло), а з трьох давньоруських наріч: південного (українська), західного (білоруська) та північного (російська), які поступово сформувалися після розпаду праслов'янської мови.

За Ю. Шевельовим, після розпаду праслов'янської мови у східних слов'ян сформувалося 5 діалектів, два з яких – галицько-подільський та києво-поліський (його південна частина) – лягли в основу української мови. Українцями стали ті русичі, які залишилися на своїй прабатьківщині. Історики й археологи свідчать, що українці (ще називали їх – поляни, анти, арії, руси) є *автохтонами*, тобто споконвічно жили на своїй землі і, отже, завжди спілкувалися своєю мовою. Це автохтонна мова корінного етносу.

Отже, українська мова – одна з найдавніших індоєвропейських мов. Вона є спадкоємицею мов ще тих слов'янських племен, що населяли територію сучасної України: полян, древлян, сіверян, тиверців, уличів та ін. [Звичайно ж, тут мова йтиме про живу народну українську мову, літературна мова сформувалася значно пізніше.]

Українська мова виникає безпосередньо із праслов'янської мови, є продуктом тривалого розвитку з VI ст. (а К. Тищенко вважає, що навіть із III ст. н. е.) до наших днів. Вона не вийшла, як стверджували у сімдесятирічний період фальсифікації, брехні та ідеологічного терору, зі спільної колиски – давньоруської мови і не є відгалуженням російської.

Ю. Шевельов виділяє такі періоди становлення української мови:

- 1) протоукраїнська мова (VI – XI ст.);
- 2) староукраїнська мова (XI ст., час появи перших писемних пам'яток – кінець XIV ст.);
- 3) середньоукраїнська мова, у межах якої розрізняються підперіоди:
 - а) рання середньоукраїнська мова (кінець XIV ст. – кінець XVI ст.);
 - б) середньоукраїнська мова (кінець XVI ст. – початок XVIII ст.);
 - в) пізня середньоукраїнська мова (початок XVIII ст. – початок XIX ст.);
- 4) нова українська мова (початок XIX ст. – XXI ст., тобто до наших днів).

Українська мова на власній її території в різні історичні періоди зазнавала як піднесення, так і (частіше) заборон, обмежень у своєму функціонуванні. Однак, незважаючи на утиски, наша мова вистояла й розвивається.

3. Самобутні риси української мови

Історики мови свідчать, що ще з давньослов'янських часів виокремились як риси майбутньої української мови певні фонетичні та морфологічні ознаки, якими вона відрізняється від інших східнослов'янських мов. Подаємо основні з них.

Своєрідні *фонетичні риси* української мови:

1) специфічний український звук [и] переднього ряду, високого обниженого піднесення, перед яким приголосні звуки завжди тверді: *син, сила, глибокий*; цей звук [и] виник на місці давніх звуків [ы] та [і];

2) голосний [е] перестав пом'якшувати попередній приголосний: *день, тепер, село, берег*;

3) голосний [і] на місці давнього звука [ъ] (ять): *дід, вінок, вірний, сіно, літо, хліб*;

4) у нових закритих складах на місці давніх [о], [е] виступає звук [і]: *біб, віл, сік, дім, ніч, осінь, сім*; цей голосний [і] у відкритих складах чергується з [о], [е]: *бобу, вола, соку, дому, печі, осені, семи*;

5) губні приголосні, шиплячі та [р] стверділи: *голуб, любов, степ, сім, часто, щастя, писар, секретар, Ігор*;

6) після шиплячих та й перед наступним споконвічно твердим приголосним [е] змінюється в [о]: *жонатий, чого, шостий, його*;

7) на місці звукосполучень [ъл], [ьл] між приголосними виступає звукосполучення [ов]: *вовк, жовтий, шовк, повний*;

8) приголосний [л] перейшов в [у] (орфографічно **в**) у третій особі однини дієслів минулого часу чоловічого роду: *писав, думав, читав, збирав*;

9) гортанний [г]: *говорити, гордий, ворог*;

10) збереження дзвінкості приголосних у кінці слова і в позиції перед наступними глухими приголосними: *дід, казка, стежка, зруб*;

11) подовження передньоязикових і шиплячих приголосних: *суддя, життя, збіжжя, колосся, знання*;

12) часткове збереження палатального [ц]: *хлопець, криниця, пшениця*;

13) позиційне чергування у//в: *у Павла, в Ольги*.

Українська мова є надзвичайно милозвучною, що досягається як чергуванням звуків, так і спрощенням у важких для вимоги групах приголосних.

Своєрідні **морфологічні риси** української мови:

1) збереження окремого відмінювання для іменників середнього роду на зразок *лелеча, орля, ім'я* (IV відміна);

2) закінчення **-у** в родовому відмінку іменників чоловічого роду однини: *гомону, пороху, роду, університету*;

3) закінчення **-ові, -еві** в давальному відмінку іменників-назв істот чоловічого та середнього роду II відміни: *синові, Петрові, Василеві, теляткові*;

4) кличний відмінок іменників: *друже, Олю, земле, козаче, шевче*;

5) збереження давніх закінчень орудного відмінка **-ою, -єю**: *хатою, землею, дугою*;

6) закінчення **-ої** в родовому відмінку та **-ою** в орудному відмінку прикметників жіночого роду однини: *зеленої, свіжої, зеленою, свіжою*;

7) стягнені форми прикметників: *добра, добру, добре, добрі*;

8) збереження інфінітивів на **-ти**: *косити, брати, думати, читати*;

- 9) форми дієслів із закінченням **-е** (є): *пряде, іде, несе, читає*;
- 10) закінчення **-емо** в дієсловах теперішнього часу: *несемо, беремо, думаємо*;
- 11) збереження форм давноминулого часу: *був робив, була робила, було робило, були робили*;
- 12) наявність форм майбутнього складного часу на **-му, -меш, -ме, -мемо, -мете, -муть**: *нестиму, нестимеш, нестиме, нестимемо, нестимете, нестимуть*.

К. Тищенко детально проаналізував, спираючись на свої дослідження та праці провідних славістів, 82 специфічні фонетичні та граматичні риси української мови, 34 з яких виявилися унікальними й не мають аналогів серед інших слов'янських мов. Українська мова має найбільше спільних рис (29 із 83) із білоруською мовою, а також із верхньолужицькою (це одна із найдавніших мов, як і українська). Щодо російської мови, то з нею в українській найменше спільних ознак серед усіх слов'янських мов: 11 із 82. Більшу спільність засвідчено із західнослов'янськими мовами: нижньолужицькою (27 спільних ознак), словацькою та чеською (23), польською (22). Пор. також: із хорватською та болгарською – 21, сербською та македонською – 20, полабською – 19, словенською – 18.

Своєрідність української мови виявляється й на лексичному рівні. Власне українська лексика охоплює такі найпоширеніші тематичні та лексико-семантичні групи: 1) суспільно-політичні, адміністративні та військові назви (*власність, галузь, громада, облік, промовець, суспільний, товариство, держава, наступ, прикордонник* та ін.);

2) назви житла, будівель та їх частин (*будівля, криниця, приміщення, садиба, завіси, закуток, комірка, одвірок, сволок, стеля, хвіртка* тощо);

3) назви продуктів, страв, напоїв (*борошно, борщ, вареники, галушки, голубці, горілка, капуста, куліш, локишина, пиріжок, узвар* та ін.);

4) назви, пов'язані із сільським господарством (*збіжжя, гречка, мірошник, олійня, оранка, сіяч, хлібороб, цукроварня* та ін.);

5) абстрактні назви (*добробут, зміст, мрія, поступ, розпука, свідомість, сумнів, уважність, уява, халепа* та ін.);

6) назви якостей (*високоякісний, кмітливий, обачний, полохливий, сумлінний, чемний* тощо) та інші.

За лексичним складом українська мова не є близька до російської, дистанція між словниками – 38 % (для порівняння між голландською та англійською мовами – 37 %, французькою та італійською – 30 %). Загалом українська мова належить до дуже багатих за лексикою мов. Великий тлумачний словник сучасної української мови у 20-ти томах містить 250 тисяч слів (проти попереднього на 170 тисяч). “Це дає підстави, – стверджує мовознавець І. Юшук, – для оптимізму. На одне російське слово – п'ять-шість українських. Це говорить про те, що наша мова багатша, вона відроджується після 70 років утисків. Українською можна передати найтонші відтінки значень слів. Тільки через лінощі ми вживаємо англійські, російські або інші запозичення”.

Таким чином, українська мова є самостійною давньою слов'янською мовою, має багато фонетичних і граматичних рис, якими вона відрізняється від інших слов'янських мов, насамперед російської. Самобутність української мови підтверджують також дані її лексики, фразеології, правопису й орфоепії.

Лекція 5

МОВНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ

1. Особливості розвитку української мови на сучасному етапі.
2. Мовна ситуація в Україні.
3. Мовна політика в Україні.

ЛІТЕРАТУРА:

- Білецький А. О.* Про мову і мовознавство / А. О. Білецький. – К. : АртЕк, 1997. – 224 с.
- Зарубіжні українці / [С. Ю. Лазерник, Л. О. Лещенко, Ю. І. Макар та ін.]. – К. : Вид-во „Україна”, 1991. – 252 с.
- Крамар О. Через білінгвізм до русифікації / Олександр Крамар // Український тиждень. – 2012. – № 15 (232). – С. 16-17.
- Культура фахового мовлення : [навч. посібник] / за ред. *Н. Д. Бабич.* – Чернівці : Книги – ХХІ, 2006. – 496 с.
- Лазаренко Л.* Досвід мовних політик світу й українська перспектива / Л. Лазаренко // Українська мова. – 2002. – № 4. – С. 14.
- Лесюк М. П.* Доля моєї мови / Микола Лесюк. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2004. – 288 с.
- Масенко Л. Т.* Нариси з соціолінгвістики / Лариса Масенко. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2010. – 243 с.
- Масенко Л. Т.* Мова і суспільство: постколоніальний вимір / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім “КМ академія”; Всеукр. т-во “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 2004. – 163 с.
- Масенко Л. Т.* Суржик: між мовою і язиком / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 135 с.
- Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.
- Погрібний А.* Світовий мовний досвід та українські реалії / Анатолій Погрібний. – К. : “МЕДОБОРИ” (ПП Мошак М. І.), 2003. – 72 с.
- Радевич-Винницький Я.* Україна: від мови до нації / Я. Радевич-Винницький. – Дрогобич, 1997. – 361 с.
- Радчук В.* Мова в Україні: стан, функції, перспективи / В. Радчук // Державність української мови і мовний досвід світу : матеріали міжнар. конф. – К., 2000. – С. 362-374.
- Русанівський В. М.* Споріднена і віддалена двомовність як об’єкт сучасної лінгвістики / В. М. Русанівський // Мовознавство. – 2007. – № 1. – С. 3-5.
- Селіванова О.* Лінгвістична енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля – К., 2010. – 844 с.
- Ткаченко О. Б.* Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. – К. : Спалах, 2004. – 272 с.
- Ткаченко О. Б.* Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? (Відповідь прибічникам двомовності і деякі дотичні міркування) / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1999. – № 4-5.
- Українська мова: Енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський (співгол.) та ін.; НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К. : Вид-во „Українська енциклопедія”, 2000. – 820 с.
- Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : док. і матеріали / упоряд.: Л. Т. Масенко та ін. – К. : Вид. дім „КМ Академія”, 2005. – 399 с.
- Українську пресують // Галицький кореспондент. – 2012. – № 46. – С. 4.
- Фаріон І. Д.* Мовна норма: знищення, пошук, віднова / Ірина Фаріон. – Вид. 2-ге, доп. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 336 с.
- Шевчук С. В.* Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-тє вид., виправ. і доповнен. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.
- Ющук І. П.* Українська мова / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – 640 с.
- Як змінюється українська мова // Країна. – 2012. – № 47 (150). – С. 8-13.

1. Особливості розвитку української мови на сучасному етапі

З часу незалежності України українська мова розширила свої функції.

1. Українська мова стала державною мовою і є обов'язковою для вживання у всіх сферах суспільного життя. Вона набуває функції мови міжнаціонального спілкування в Україні.

2. Активізувалося вивчення української мови в різних країнах світу, де готуються дипломатичні, торгові, наукові кадри, які мають працювати в Україні. Українську мову почали вивчати в Японії та Китаї. Пожвавилось вивчення української мови в університетах багатьох країн (Канади, США, Угорщини, Польщі, Чехії та ін.), де були або створилися за роки незалежності кафедри україністики.

3. Відбувається звільнення лексики, граматики та правопису української мови від нашарувань умисного зросійщення, яке систематично проводилося в радянський період. “Зараз повертаються українські мовні цінності у правописі, граматиці, словниковій справі: перевидано український правопис, орфографічний словник, видаються граматики, що пропонують норми за національними критеріями” (К. Герман // Культура фахового мовлення, с. 27). До тлумачних словників повертаються ті питомі українські слова, які було вилучено в радянський період.

4. Інтенсивно збагачується українська лексика, зокрема термінологія, за кошт слів іншомовного походження: англійського, німецького, французького та латинського. Запозичені за останні 20 років терміни є в усіх розвинених мовах світу. У лексичному складі української мови близько 4 млн. слів, левову частку становить саме термінологія різних галузей науки та професійна лексика.

Проте швидкість появи нових слів, зокрема з англійської мови, на думку мовознавців, набуває вигляду стихійного лиха; тому цей процес треба контролювати, інакше наша мова втратить автентичність. Слід стримувати засилля іншомовних слів, уживаючи українські відповідники, напр.: *креативний – творчий, маркет – кримниця, шоу – дійство, прес-секретар – речник, імідж – образ, абсолютно – цілком, узагалі, ідеальний – досконалий, ефективний – дієвий, максимум – щонайбільше, мінімум – щонайменше, компанія – товариство*. Дуже важливо, щоб витіснити англійські й російські запозичення з українського розмовного мовлення, щоб формувався український жаргон.

5. Багато слів, зокрема суспільно-політична лексика, набули нових семантичних і стилістичних відтінків у значенні: *гривня, бандерівець, націоналіст, сталініст, більшовик, ГУЛАГ, кадебіст, комуніст, комсомолец, колгосп, радгосп* та ін.

6. Триває тенденція зближення територіальних діалектів з українською літературною мовою. Літературна мова також вбирає елементи народних говорів, які з часом стають літературною нормою. Так, через художні твори Ю. Федьковича, І. Франка, В. Стефаника, М. Коцюбинського, Г. Хоткевича

літературними стали такі гуцулізми: *ватра, кептар, трембіта, смерека, бринза*. Однак вплив літературної мови на окремі діалекти все ж таки сильніший, ніж зворотний процес.

2. Мовна ситуація в Україні

Мовна ситуація – це “ситуація взаємодії різних мов чи різних форм існування однієї мови в певній державі з огляду на їхню функціональну специфіку й ареал поширення” (О. Селіванова, с. 371).

Мовну ситуацію та мовну політику в Україні зараз активно досліджують українські соціолінгвісти, зокрема Лариса Масенко у свої численних наукових працях.

У сучасній Україні, яка є багатонаціональною державою, мовна ситуація має як позитивні, так і негативні ознаки і виглядає таким чином.

Позитивні ознаки:

1. Українська нація, незважаючи на тривалий період бездержавності, у постійному протистоянні асиміляційному тискові з боку російської мови зберегла свою мову – основу національної культури й ідентичності. У таких умовах, у які було поставлено українців, українська мова вистояла і навіть розвивалася насамперед тому, що це мова народу з дуже древнім і дуже потужним корінням.

2. Українська мова, згідно зі статтею 10 Конституції України, є державною мовою, що повністю відповідає державотворчій ролі української нації, яка історично проживає на території України, становить абсолютну більшість її населення і дала офіційну назву (титул) державі. Водночас держава гарантує вільний розвиток мов національних меншин.

Державна мова є одним із найважливіших факторів побудови сильної національної держави. М. Погрібний вважає, що “сама мова є засобом формування суспільної свідомості”, “засобом створення єдиної ментальності, єдиного духу суспільства”, важко “побудувати єдине суспільство з двома-трьома центрами ментальності” (с. 40). На його думку, “представники меншин повинні оволодіти цією мовою насамперед для того, щоб уникнути конфліктів нерозуміння логіки розвитку й особливостей цієї держави, щоб мати змогу свідомо солідаризуватися в процесі державотворення”.

3. Державний статус української мови підняв її престиж, зупинив процес денационалізації, винародовлення українців, який у порубіжних із Росією областях сягнув критичної межі.

4. На початку 90-х років ХХ ст. було багато зроблено для розширення функцій державної мови: запроваджено її в адміністративно-управлінську сферу, систему освіти та інші сфери. Українська мова нині переживає етап інтенсивної стильової розбудови: відроджується її релігійний стиль, розвиваються офіційно-діловий, художній і публіцистичний стилі.

Негативні тенденції:

1. Через непослідовність влади у ставленні до української мови, відсутність програми мовно-культурної політики і механізмів контролю за виконанням статті 10-ої Конституції України українська мова послаблює свої позиції. Відбувається новітній наступ зросійщення, що є духовним знаряддям російського неоколоніалізму.

2. Правове становище української мови в 2012 році катастрофічно погіршилось завдяки скандальному ухваленню Закону “Про засади державної мовної політики”, який запустив процес руйнування мовно-культурного простору країни. Якщо цей закон не буде скасовано в законодавчому чи судовому порядку, хвиля зросійщення і регіональної фрагментації України ставатиме з часом уже потужнішою і загрожуватиме не лише українській мові, але й незалежності та цілісності України.

3. Втрата українського інформаційно-культурного простору. У прайм-тайм 8 найрейтинговіших телеканалів у жовтні 2012 р. лише 28% ефірного часу займають програми українською мовою, 44% – російськомовні і 28% – двомовні програми. На 6 рейтингових радіостанціях пісні українською мовою становлять лише 3,4% від загальної кількості пісень у прайм-тайм (2011 р. – 4,6%). Водночас пісень російською мовою – понад 60% від їх загальної кількості.

Окупація з боку Росії засобів масової інформації України незмірно посилила і без того сильну комунікативну потужність російської мови. Оскільки визначальний вплив на мовні вподобання молоді справляють масова культура та ЗМІ (телебачення, радіо, преса), що перевищують дію мови освіти та державних установ, частка виключно україномовних серед молоді невпинно знижується.

4. Українська мова втрачає позиції в освіті та книговидавстві, але ще тримається в кінопрокаті.

За 2011 р. закрито 83 українські школи, в Одесі, напр., усі 124 школи де-юре двомовні, де-факто – російськомовні. Українською мовою у 2011-12 н. р. навчалося 81, 9% школярів, що на 0,3% менше, ніж роком раніше. Факт зменшення частки учнів, що навчаються українською мовою, зафіксовано вперше за роки незалежності. Українську мову для складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання 2011 року обрали майже 80% випускників шкіл. Ця частка дуже залежить від регіону: Львівщина – майже 100%, Київ – 97%, Дніпропетровщина – 80%, Донеччина – 32%, Крим – 8%.

Російською мовою в Україні станом на 2012 р. видається понад 60% сумарного тиражу газет, 83% – журналів, продається близько 87% книг (переважна частина яких – імпорт з Росії).

68% фільмів у легальному кінопрокаті дубльовано або озвучено українською мовою, решта 32% мають українські субтитри, хоча озвучені переважно російською мовою.

5. Міста східної і південної України лишаються потужними центрами зросійщення населення. В урбаністичних середовищах України відбувається занепад живих розмовних форм побутування української мови і поширення замість них російського мовлення. За даними Інституту соціології НАНУ, за період від 1992 до 2011 р. частка громадян України, які вдома спілкуються виключно українською, зросла (за рахунок двомовних) лише на Заході України, тоді як в інших регіонах зросло число виключно російськомовних: на Сході – від 56% до 64% , на Півдні – від 43% до 54%.

Науковець Роман Кісь у книжці “Мова, думка і культурна реальність” говорить про те, що для відродження української мови потрібно, щоб українська мова зайшла в українське місто.

Соціолінгвіст Л. Масенко переконана, що Київ заговорив би українською впродовж одного-двох поколінь, за правильної мовної політики (Країна, с.13).

6. Хоча українську мову називають рідною 2/3 громадян України, а 53% спілкуються переважно українською, у незалежній Україні діють потужні чинники зрощення та формування у носіїв української мови комплексу меншовартості. К. Тищенко наголошує: “Мова зникає тому, що нею не говорять ті, хто її знає” (Країна, 2012, № 47, с. 12). Тому україномовним необхідно бути більш наполегливими, послуговуватися українською мовою в усіх сферах, а не переходити зразу на російську, пам’ятати, що українська мова є державною.

Дослідження мотивації уникання активного вжитку української мови, проведені Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України та НІСД 2006 р., засвідчили наявність чотирьох груп чинників: 1) небажання бути “білою вороною”, незнання мови та її непрестижність; 2) “психоідеологічна впертість” – ідейуі вподобання, небажання поступатися “тискові”, страх перед зміною власної особистості; 3) зневажливе ставлення, “непривабливість” української мови; 4) ставлення до спілкування українською мовою як до другорядного, відсутність україномовного середовища, потреби спілкуватися українською (“всі розуміють російську”).

Російськомовні студенти більш безкомпромісні в питанні переходу на іншу мову, ніж україномовна молодь.

7. Тривають процеси мовно-культурної креолізації, тобто змішування української і російської мов, що є глибоко деструктивним для суспільства явищем. Більше того, розростаються zdegradovanі форми усного українсько-російського мовлення з обмеженим словником, спрощеними синтаксичними структурами. У сучасній Україні поширення зазначених люмпенізованих форм спілкування підтримується телебаченням, масовою культурою. Л. Масенко застерігає: “Якщо наше суспільство не змінить мовно-культурних орієнтацій, процеси соціокультурної деградації можуть набути незворотного характеру” (2004: с. 158).

Соціолог Олександр Вишняк в інтерв’ю журналові “Країна” (№1 (154) від 10 січня 2013 р.) заявив, що в Україні є мовні проблеми, які необхідно розв’язувати, зокрема: 1) Україна розколота за мовною ознакою; 2) з побуту українська повільно, але зникає, відбувається скорочене її відтворення в кожному наступному поколінні.

3. Мовна політика в Україні

Мовознавець Борис Парін стверджує, що долю мови визначають три чинники: 1) її культурна вага, 2) характер соціальної бази; 3) втручання політичних сил. З першим чинником українська мова не має проблем з огляду на величезний масив культурних скарбів, створених на її основі. З другим – ситуація гірша, тому що вона так і не стала повсякденною мовою еліти держави. Щодо третього чинника, то політичні сили, які становлять більшість і визначають сучасну мовну політику в Україні, не сприяють утвердженню позицій української мови як державної.

Мовна політика – це “система заходів (політичних, юридичних, адміністративних), спрямованих на регулювання мовних відносин в державі, зміну чи збереження мовної ситуації в державі” (Шевчук С. В., с. 49).

Якою ж є мовна політика сучасної незалежної України?

А. Погрібний 2003 р. вважає, що “вона є такою ж сірою і невизначеною, як і та влада, що її здійснює. В кращому разі, маємо погану мову політиків і зовсім не маємо політики мови” (2003, с. 5).

Пріоритетом мовної політики в Україні має бути утвердження і розвиток української мови як державної.

Правовою основою для здійснення державної мовної політики в Україні є Конституція України (стаття 10), Закон України “Про мови в Українській РСР”, “Рішення Конституційного суду України від 14 грудня 1999 року щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України”.

Однак, щоб українську мову повноцінно й незворотно утверджувати в усіх сферах суспільного життя, мало задекларувати її державний статус. Необхідно реалізувати зазначені правові документи щодо вживання української мови на практиці, розробивши дієві закони.

2012 рр. “українська” влада, спираючись на ратифіковану 2002 р. Україною “Європейську хартію регіональних або міноритарних (меншинних) мов” (хартію було прийнято в Страсбурзі 5 листопада 1992 р.), ухвалила уже згадуваний закон “Про засади державної мовної політики”. Насправді ухвалений закон дискримінує державну українську мову, скерований на підтримку переважно російської мови, а не мов інших національних меншин, зокрема тих, які можуть зникнути з мовної мапи світу: караїмської, гагаузької, кримськотатарської. До речі, Франція дотепер не ратифікувала хартії, оскільки дбає про розвиток насамперед своєї державної мови.

Здійснення державної мовної політики забезпечують такі органи: 1) Національна рада з мовної політики при Президентові України; 2) департамент з мовної політики Міністерства юстиції України; 3) Національна комісія з питань правопису та мовних норм Національної академії наук України; 4) Національна рада з питань радіо та телебачення.

Пріоритетними напрямками державної мовної політики на сьогодні мали б бути такі:

1) внесення на розгляд Верховної Ради України проекту закону про розвиток і застосування мов в Україні;

2) приведення мовного законодавства і практики його застосування у сувору відповідність із Конституцією України та Рішенням Конституційного Суду України;

3) утвердження української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України;

4) створення незалежної нормативної бази підтримки і пільг для україномовних ЗМІ;

5) вироблення дієвих засобів захисту від актів зовнішньої монокультурної експансії та публічної дискредитації української мови;

6) поліпшення якості українськомовного продукту на теле- і радіоканалах України;

7) сприяння розвитку мов усіх національних меншин;

8) запобігання дискримінації за мовною ознакою;

9) сприяння підвищенню загальної культури громадян України;

10) створення системи контролю за дотриманням мовного законодавства;

11) врегулювання питань, пов'язаних з удосконаленням юридичної відповідальності за порушення законів, які регулюють питання використання державної мови.

Лекція 6

СПІЛКУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. Спілкування і комунікація. Функції спілкування.
2. Види і форми спілкування.
3. Етапи спілкування.
4. Невербальні засоби спілкування.
5. Гендерні аспекти спілкування.
6. Поняття ділового спілкування.

ЛІТЕРАТУРА:

Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : підручник / Ф. С. Бацевич. – К. : Вид. центр “Академія”, 2004. – 344 с.

Гуменюк І. М. Українська мова (за професійним спілкуванням). Змістовий модуль 1: навчально-методичний посібник / Ірина Гуменюк, Галина Білавич. – Вид. 2-ге, випр. і доп. – Івано-Франківськ: ПП “ТУР-ІНТЕЛЕКТ”, 2012. – 212 с.

Коваль А. П. Ділове спілкування : навч. посібник / А. П. Коваль. – К. : Либідь, 1992.

Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування : навч. посібник / Я. Радевич-Винницький. – 2-е вид, перероб. і доп. – К. : Знання, 2006. – С. 14-21, 35-41.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 844 с. (С. 571).

Стахів М. Український комунікативний етикет : навчально-методичний посібник / Марія Стахів. – К. : Знання, 2008. – 248 с.

Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник. – 2-е вид, випр. і допов. – К. : Алерта, 2012. – 696 с. (С. 146-166)

1. Спілкування і комунікація. Функції спілкування

Спілкування належить до основних форм людського буття, оскільки слугує життєво важливою метою встановлення взаємозв'язків і співпраці. Відсутність спілкування може спотворити людську особистість. І навпаки, люди, які легко вступають у контакт, уміють спілкуватися, привертають увагу навколишніх, досягають успіхів у професійному та особистому житті.

Антуан де Сент-Екзюпері писав, що «найбільша розкіш на Землі – це розкіш людського спілкування».

“**Спілкування** – це складний процес встановлення та розвитку контактів між людьми, взаємодії особистостей, в основі якого лежить обмін думками, почуттями, волевиявленнями з метою інформування” (Шевчук С. В., с. 149).

За О. Селівановою, «**спілкування** – це “цілеспрямований, соціально зумовлений процес обміну інформацією між людьми в різних сферах їхньої пізнавально-трудої та творчої діяльності, який реалізується переважно за допомогою вербальних засобів” (с. 571).

Спілкування спрямоване на вирішення певних проблем, досягнення результату, реалізацію професійної мети. Через спілкування відбувається навчання

й виховання людей, засвоєння ними соціального досвіду, норм і правил поведінки, традицій і звичаїв. **Голосна особливість спілкування** – соціальна взаємодія членів суспільства.

Виокремлюють також професійне (ділове) спілкування, яке є засобом професійної діяльності людини.

Спілкування відбувається за визначеними правилами, потребує ґрунтовної підготовки.

Правила спілкування, за Ф. Бацевичем, -- це “рекомендації щодо ефективного спілкування, які склалася в суспільстві й віддзеркалюють комунікативні традиції певного етносу” (с. 37).

Спілкування, на думку більшості науковців, не слід ототожнювати із комунікацією. Поняття *комунікація* є ширшим за поняття *спілкування*. (Ці терміни вживають як синоніми). “**Комунікація** – це цілеспрямований інформаційний обмін в різноманітних процесах спілкування” (Шевчук С. В., с. 150).

У характеристиці спілкування важливими є функції.

Функції спілкування (від лат. function – виконання, здійснення) – це зовнішній прояв властивостей спілкування, ті завдання, які воно виконує у процесі діяльності індивіда в суспільстві.

Ф. Бацевич (с. 37) виокремлює такі функції спілкування:

- 1) контактну (створення атмосфери обопільної готовності передавати і сприймати інформацію, підтримувати зв’язок до завершення акту спілкування);
- 2) інформаційну (обмін інформацією);
- 2) спонукальну (заохочення адресата до певних дій);
- 4) координаційну (узгодження дій комунікантів);
- 5) емотивну (обмін емоціями);
- 6) налагодження стосунків (розуміння свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних стосунків);
- 7) регулятивну (залежно від мети адресант організовує (регулює) своє спілкування, дотримується певної стратегії і тактики).

Виділяють ще й інші функції, які особливо представлені в професійному спілкуванні: - інтеграційну (засіб об’єднання ділових партнерів для спільного комунікативного процесу); - самовираження (демонстрування особистісного інтелекту і потенціалу); - соціалізації (розвиток навичок культури ділового спілкування) та ін.

2. Види і форми спілкування

Різнманітність функцій впливає й на багатоманітність видів спілкування.

Існує кілька **типологій спілкування** за різними критеріями.

1. **За участю чи неучастю мовних засобів:** *вербальне, невербальне* (міміка, жести, постава тощо) і *комбіноване*. Є дані, що 60-80% інформації від співрозмовника ми отримуємо через невербальні канали.

2. *За формою реалізації мовних засобів*: усне, письмове, друковане.
3. *За темою спілкування*: політичне, наукове, релігійне, філософське, навчально-педагогічне, побутове та ін.
4. *За метою спілкування*: ділове і розважальне.
5. *За мірою офіційності*: офіційне (керівник – підлеглий, колега – колега), неофіційне (це спілкування друзів, закоханих, у родині).
6. *За кількістю учасників*: внутрішнє (спілкування із самим собою), міжособистісне (спілкуються двоє); групове (3-5 учасників), публічне (20 і більше), масове (спрямоване на великі маси людей, переважно через ЗМІ);
7. *За тривалістю*: постійне (у колективі, сім'ї), періодичне (кількаразові зустрічі), короткотривале (у транспорті, черзі), довготривале (із друзями).
8. *За свободою вибору партнера*: ініціативне (вибір партнера для спілкування за бажанням), вимушене (незалежно від бажань, напр., розмова із керівником).
9. *За соціальними чинниками*: особистісно зорієнтоване (встановлення особистісних, товариських стосунків), соціально зорієнтоване (встановлення статусних, рольових стосунків, наприклад, лікар – пацієнт, керівник – підлеглий).
10. *За дотриманням норм*: нормативне (відповідає літературним нормам), ненормативне (порушує норми), етикетне й неетикетне.
11. *За способом взаємодії між комунікантами*: монологічне, діалогічне, полілогічне.
12. *За стосунками комунікантів*: дружнє, антагоністичне (між ворогами, у сварці), офіційне (рольове).

3. Етапи спілкування

Кожен акт спілкування складається з кількох етапів:

1. Підготовка до спілкування, що передбачає:

- складання плану майбутнього акту спілкування;
- збирання матеріалів з предмета спілкування;
- пошук аргументів на користь своєї позиції та контраргументів іншої сторони;
- обґрунтування свого варіанта рішення та розгляд реакції співрозмовника.

2. Орієнтація в ситуації і встановлення контакту – початок спілкування.

Рекомендації на цьому етапі:

- дбати про створення доброзичливої атмосфери;
- не протиставляти себе співрозмовникові;
- демонструвати повагу й увагу до співрозмовника;
- уникати критики, зверхності та негативних оцінювань.

3. Обговорення питання (проблеми) за такими правилами:

- лаконічно й дохідливо викладати свою інформацію;
- уважно вислуховувати співрозмовника і намагатися адекватно сприймати почуте;
- спілкування має бути діалогом;

- аргументувати свою позицію, наводячи переконливі логічні докази.

4. Ухвалення рішень. Щоб рішення було правильним, необхідно:

- запропонувати кілька варіантів вирішення проблеми;

- уважно вислухати аргументи співрозмовника;

- визначити за настроєм співрозмовника момент для закінчення зустрічі й запропонувати кращий варіант прийняття рішення;

- не виказувати роздратованості, навіть якщо мети не досягнуто, триматися впевнено.

5. Вихід із контакту. На цьому етапі слід пам'ятати, що:

- розмову завершують першими: особа жіночої статі; людина, старша за віком; вища за соціальним становищем;

- наприкінці спілкування необхідно підсумувати результати зустрічі, попроситися і висловити надії на подальші взаємини і спільну діяльність.

4. Невербальні засоби спілкування

Спілкування відбувається не лише через мовлення. Обмін інформацією відбувається й за допомогою несловесних (невербальних) засобів – міміки, жестів, постави, одягу, зачісок, запахів, навіть предметів, які їх оточують.

Невербальні засоби спілкування – це система немовних знаків, що слугують засобами для обміну інформацією між людьми.

А. Піз стверджує, що за допомоги слів передається лише 7% інформації, звуковими засобами – 38%, мімікою, жестами, позою – 55%. Вважають, що словесними засобами передається чиста інформація, а невербальними – ставлення до партнера. Добре вміти розуміти невербальні сигнали співрозмовника, тому що вони спонтанні, несвідомі і щирі.

Міміка – це експресивні рухи м'язів обличчя, що виражають психічний стан, почуття, настрій людини в певний момент часу.

Міміка представляє 6 основних емоційних станів: гнів, радість, страх, страждання, подив і презирство. Напр.у **гніві**: рот відкритий, кутики губ опущені, очі відкриті або звужені, очі блищать, брови зсунуті до перенісся, зовнішні кутики брів підняті вгору, вертикальні складки на чолі і переніссі, обличчя рухоме.

З мімікою тісно пов'язаний погляд: діловий (спрямований у трикутник, вершиною якого є точка посередині чола, а основою – лінія між очима), світський (нижче лінії очей) та інтимний (між очима і грудьми).

Жести – це виражальні рухи рук, що передають внутрішній стан людини.

Види жестів: ритмічні, емоційні, вказівні, зображувальні, жести-символи.

Поза – це мимовільна або зумисна постава тіла людини. Поза буває закрита (спрямована до співрозмовника) й відкрита (відвертаємось від співрозмовника, коли не хочемо спілкуватися).

Хода людини – це стиль пересування. Хода важка – людина гнівається, легка – радіє, в'яла – страждає, з найбільшою довжиною кроку – горда.

Ритоміко-інтонаційні невербальні засоби: інтонація, гучність, темп, тембр. Високий голос – радість і недовіра, а також гнів і старх, м'який приглушений голос – горе, сум, втома.

Дистанція між учасниками спілкування: інтимна – 0-45 см (з рідними, коханими); особиста – 45-120 см (підчас зустрічей, на вечірках, ум кулуарах конференцій); соціальна – 120-400 см (з малознайомими людьми); громадська – 400 – 750 см (виступ лектора перед аудиторією).

Невербальні компоненти відіграють важливу роль у спілкуванні, впливають на його результат. Несучи значну частину комунікативної інформації, вони можуть сприяти, перешкоджати або навіть унеможливити міжособистісне спілкування.

5. Гендерні аспекти спілкування

Характер мовленнєвого спілкування, його стратегія, стиль, тональність великою мірою залежать від гендерного (соціостатевого) статусу учасників спілкування.

На поведінку і спілкування жінок і чоловіків істотно впливають два чинники: психофізичні особливості та гендерні стереотипи (закріплення і трансляція гендерних ролей від покоління до покоління).

Стиль спілкування чоловіків і жінок найяскравіше виявляються у діловій сфері.

Чоловічий стиль спілкування, його особливості:

- зорієнтований на систему домінування (авторитарний стиль): завищена самооцінка, самовпевненість, зосередженість на завданні, схильність до стереотипів;

- активний і предметний, але водночас змагальний і конфліктний;

- зміст спільної діяльності важливіший, ніж індивідуальна симпатія до партнера;

- емоційна стриманість;

- тенденція до незалежності;

- у чоловіків спостерігаються набуті здібності до просторових і математичних знань;

- чоловіча концепція моралі формується в термінах абстрактних правил, непорушних, постійних; чоловіки вважають, що не слід втручатися в чуже життя, коли тебе не просять;

- у спілкуванні для чоловіків найважливішою є інформація (факти, цифри, результати);

- чоловіки зорієнтовані на соціальні статуси і владу, пристосовуються до ієрархічних соціальних ролей (можуть підкорятися);

- чоловіки частіше обирають роль «самотнього воїна»,

- чоловіки переважно формулюють свої пропозиції прямо, у міркуваннях категоричніші;

- у дискусіях частіше акцентують на власній позиції, виокремлюють своє «Я»;
- конфлікти вирішують раціональним способом, за допомогою аргументів і переконань, неемоційно;
- у мовленні чоловіків – більша кількість іменників і дієслів;
- називають усе точно, своїми іменами;
- схильні вживати вульгаризми, грубі і лайливі слова для вираження дуже негативних емоцій;
- демонструють свою незаперечну переконаність виразами: я глибоко переконаний, ясна (звісна) річ, щой казати, зрозуміло;
- уживають у спілкуванні з жінками професійну лексику, щоб показати свій високий рівень ерудиції.

Жіночий стиль спілкування:

- жінки представляють демократичний стиль спілкування: колегіальне ухвалення рішень, заохочення активності співрозмовників, що сприяє зростанню ініціативності співрозмовників, кількості нестандартних рішень;
- жінки вільніше й повніше висловлюють свої почуття й емоції, мають потребу ділитися з кимось своїми переживаннями, співпереживають;
- жінки більш соціально зорієнтовані, актуалізують «МИ» у в налагодженні професійних ділових контактів;
- жінки мають здібності до мовних навичок, тому зорієнтовані на систему взаємодії;
- по-своєму інтерпретують етику, межі якої рухомі й залежать від ситуації; вважають, що погано не втручатися в чийсь життя, якщо хтось потребує твоєї допомоги;
- у спілкуванні жінки зорієнтовані не лише на інформацію, а великою мірою на атмосферу, міжособистісні аспекти;
- віддають перевагу партнерській, рівноправній комунікації, намагаються скоротити дистанцію між собою і партнером;
- добре почувають в колективі;
- свої бажання формулюють непрямо, очукують, що чоловіки «відгадають» їхні бажання;
- формулюють пропозиції у вигляді запитань, навіть коли праві, тому виглядають невпевненими;
- краще вдається формувати гармонійну, позитивну атмосферу перебігу спілкування, ніж чоловікам, тому що жінки зорієнтовані на згальну атмосферу спілкування;
- у конфліктних ситуаціях частіше від чоловіків відмовляються від своїх поглядів, позицій;
- схильні до емоційного вирішення конфліктів;
- жінкам легше звернутися до когось за допомогою;

- у мовленні частіше вживають прикметники та прислівники, питальні речення, лексичні одиниці на позначення ступеня вияву ознаки, вигуки: дуже, надто, надзвичайно, вельми, здорово, так? ти що? не на жарт, ох! ой!;

- неточно називають предмети (*Покажіть мені, будь ласка, цю штуку*);
- частіше вживають слова невпевненості (*мабуть, напевно*)

Гендерні аспекти спілкування виявляються і в етикетному спілкуванні. Під час розмови жінка зазвичай відверто дивиться у вічі співрозмовника, а чоловіки уникають прямого погляду. Жінки починають і підтримують розмову, чоловіки – контролюють і керують її перебігом.

6. Поняття ділового спілкування

Ділове спілкування – це цілеспрямований процес обміну інформацією, метою якого є організація, регулювання, оптимізація професійної, наукової, комерційної чи іншої діяльності.

Ділове спілкування – це двосторонній процес, що репрезентує спільну мовленнєву діяльність, особливу форму контактів його суб'єктів, які представляють певну організацію, установу, компанію тощо.

Під час ділового спілкування люди легше контактують, якщо вони говорять “однією мовою” і прагнуть до ефективного співробітництва. Їхнє спілкування ґрунтується на етичних нормах та ustalених правилах ділових взаємостосунків.

Велике значення має моральний аспект ділового спілкування. Передусім ідеться про зміцнення взаємодовіри, постійне інформування партнера про свої наміри й дії, запобігання обману та невиконанню взятих зобов'язань. У деяких зарубіжних корпораціях і фірмах навіть розроблено етичні кодекси для працівників. Доведено, що бізнес, який має моральну основу, є вигіднішим і прогресивнішим.

Професійне спілкування формується в умовах конкретної діяльності, а тому певною мірою вбирає в себе її особливості, є її важливою частиною. У професійній культурі спілкування можна виокремити загальні норми спілкування, зумовлені характером суспільного ладу і ґрунтуються на здобутках минулого і сучасного. Водночас ця культура має індивідуальний характер і виявляється у способах спілкування, що їх вибирає суб'єкт у певних ділових ситуаціях щодо конкретних людей.

Виділяють такі *особливості ділового спілкування*:

- офіційний статус;
- спрямованість на встановлення взаємовигідних контактів та підтримку стосунків між представниками зацікавлених установ;
- регламентованість, тобто підпорядкованість загальноприйнятим правилам і обмеженням;

- передбачуваність ділових контактів, які попередньо плануються, визначається їх мета, зміст, можливі наслідки;
- творчий характер взаємин, спрямованість їх на розв'язання конкретних ділових проблем, досягнення мети;
- взаємоузгодженість рішень та подальша організація співпраці партнерів;
- взаємодія економічних інтересів і соціальне регулювання здійснюється у правових межах (ідеальний результат таких взаємин – це партнерські стосунки, побудовані на обопільній повазі й довірі);
- значущість кожного партнера як особистості;
- стосується безпосередньої діяльності, якою зайняті люди, а не проблем, що хвилюють їх внутрішній світ (Стахів М., с. 31).

Лекція 7-8

ДІЛОВІ ПАПЕРИ ЯК ЗАСІБ ПИСЕМНОЇ ДІЛОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

1. Документ і правила його складання. Національний стандарт України.
2. Вимоги до бланків документів та оформлення сторінки.
3. Вимоги до змісту та розташування реквізитів.
4. Вимоги до тексту документа (загальні вимоги до мови ділових паперів).

ЛІТЕРАТУРА:

- Глущик С. В. Сучасні ділові папери : навч. посібник / С. В. Глущик, О. В. Дияк, С. В. Шевчук. – Вид. 6-те, доп. і переробл. – К. : Арій, 2009. – С. 26-64.
- Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова / М. Зубков. – 7-ме вид., виправлене. – Донецьк, 2005. – С. 26-66.
- Культура фахового мовлення : [навч. посібник] / за ред. Н. Д. Бабич. – Чернівці : Книги – XXI, 2006. – 496 с.
- Мацько Л. І. Культура української фахової мови: навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – С. 75-131.
- Універсальний довідник-практикум з ділових паперів / [С. П. Бирик, І. Л. Михно, Л. О. Пустовіт, Г. М. Сюта]. – К. : Довіра; УНВЦ “Рідна мова”, 1999. – С. 5-11.
- Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням: підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 2-е вид, випр. і допов. – К. : Алерта, 2012. – С. 267-299.

1. Документ і правила його складання. Національний стандарт України

В офіційно-діловому стилі документи є основним видом текстів. Слово *документ* лат. походження (лат. *dokumentum* – повчальний приклад, взіреть, доказ) і з’явилося в українській мові «наприкінці 17 – на початку 18 ст., витіснивши з ужитку власне українські слова: *грамота*, *лист*, *листовне письмо*, які використовувалися на позначення паперів, що мали юридичну силу, тобто підтверджували законність певних дій, право на володіння чимось тощо» [Мацько, Кравець, 81].

Документи використовуються в різних галузях людської діяльності, ділянках знань, сферах життя. Їх досліджують різні наукові дисципліни, тому по-різному тлумачать саме слово *документ*.

Узагальнюючи різні формулювання, «можна визначити поняття *документ* як матеріальний об’єкт, що містить зафіксовану інформацію, оформлену в усталеному порядку, і має відповідно до чинного законодавства юридичну силу для виконання конкретної, йому призначеної функції» [Зубков, 40].

Оформляють документи передовсім на папері, а також на нових *носіях*: фотоплівці, магнітній та перфострічці, дискеті, диску тощо, які дозволяють використовувати для документування технічні й автоматизовані засоби.

У практичній діяльності установ, організацій і підприємств, а особливо в правовій сфері найчастіше використовують текстові документи, тобто ті, в яких інформація зафіксована будь-яким письмовим способом.

Усі документи мають відповідати таким **вимогам**:

- 1) не суперечити чинному законодавству держави, нормам юридичного й адміністративного права, директивним положенням керівних органів;
- 2) видаватися лише відповідними повноважними органами або службовими особами згідно з їх компетенцією;
- 3) відповідати своєму призначенню, назві й укладатися за встановленою формою відповідно до правил офіційно-ділового стилю;
- 4) бути достовірними, переконливими;
- 5) бути належним чином оформленими й відредагованими (грамотними), розбірливими та охайними.

Правила складання та оформлення документів регламентують **державні стандарти (національні стандарти)**. Державні стандарти разом із чинним правописом є нормою для розробників нормативних документів усіх видів. В Україні нині чинний ДСТУ 4163—2003. «Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлення документів».

!!!У цих документах закріплено систему вимог до стилю українських нормативних документів. Правила, закріплені зазначеними стандартами, не нові. Вони ґрунтуються на традиціях української літературної мови, рекомендаціях відомих українських мовознавців і термінологів Михайла Грушевського, Олекси Синявського, Олени Курило, Бориса Антоненка-Давидовича, Катерини Городенської, Наталії Непийводи, Олександра Пономарева, Олександрів Сербенської, Таміли Панько, Ірини Кочан та інших учених, які підкреслювали істотні особливості стилістики, лексики, фразеології, морфології, синтаксису української мови.

Держстандарт установлює також склад **реквізитів** (від лат. *requisitum* – необхідне, потрібне) – обов'язкових елементів документа, їх розташування на документі.

Регламентований процес запису інформації на папері чи іншому носії, який забезпечує її юридичну силу, називається **документуванням**.

Документування та організація роботи з документами, що охоплює сукупність форм, прийомів, способів і методів їх укладання й обробки, називається **діловодством (справочинством)**.

Сукупність документів називається **документацією**.

За допомогою документів (ділових паперів) здійснюється писемне регулювання ділових стосунків у державно-правовій і суспільно-виробничій сферах, обслуговування громадських потреб людини в побутових ситуаціях. Будь-який офіційний документ виконує одночасно кілька функцій (тобто є поліфункціональним).

Загальними функціями документа (властивими всім документам) є такі:

- **інформаційна** – будь-який документ створюється для збереження інформації; документ для того й укладається, щоб зафіксувати інформацію;

- **соціальна** – документ має соціальну значущість, оскільки з'явився у зв'язку з тією чи тією соціальною потребою;

- **комунікативна** – документ закріплює та передає культурні традиції; найкраще це простежується на великих комплексах документів науково-технічної сфери, де відображається рівень наукового, технічного і культурного розвитку суспільства.

До **специфічних** функцій документа належать:

- **управлінська** – документ є інструментом управління; насамперед це стосується управлінських документів (планових, звітних, організаційно-розпорядчих);

- **правова** – документ закріплює і змінює правові відносини в суспільстві; ця функція визначальна передовсім у законодавчих та правових нормативних актах;

- **історична** – цю функцію документи виконують тоді, коли надходять до архіву на збереження і стають джерелом історичних відомостей про розвиток суспільства.

[Класифікацію документів (за змістом, відношенням зафіксованої в них інформації до особи, структури, предмета або до напрямку діяльності укладача чи адресата), види документів ви розглядали самостійно. – *Старостам ще раз дати ксерокопію з підручн. М. Зубкова, с. 34-39*]

2. Вимоги до бланків документів та оформлення сторінки

Документи складаються на основі єдиних стандартів і правил.

Елементами уніфікації документа є:

- 1) **формат** – розмір аркуша паперу, на якому розміщується документ;
- 2) **бланк** – аркуш паперу з відтвореними на ньому реквізитами, що містять постійну інформацію;
- 3) **формуляр-зразок** – модель документа, на якій позначено місця для розміщення кожного реквізиту чи групи реквізитів, що сприяє швидкому пошуку потрібних елементів інформації;
- 4) **шаблон (трафарет)** документа (**трафаретний текст**) – дослівне відтворення постійної інформації однотипної групи документів з пропусками для подальшого заповнення конкретного документа;
- 5) **реквізити** – обов'язкові вихідні дані документа.

Під час складання документів застосовують **бланки** (від фр. blanc – білий), що підвищує культуру ділового спілкування, надає інформації офіційного характеру. Найпоширенішими є бланки актів, довідок, наказів, протоколів, листів.

Під час оформлення документів слід дотримуватися основних правил їх складання, які передбачають правильне написання реквізитів, їх розміщення на бланку документа. Дотримання цих вимог надає документові юридичної сили.

У діловодстві є також певні вимоги і правила щодо **оформлення сторінки та її нумерації**.

Організаційно-розпорядчі документи укладають на аркуші форматом А4 (297x210мм) та А5 (148x210мм). Ліворуч залишають вільний берег у 35 мм для збереження тексту в разі підклеювання, підшивання, затискування документа, праворуч – не менше ніж 8 мм; верхній – 20 мм, нижній – 19 мм (для формату А4) і

16 мм (для формату А5). Кожна установа, організація, підприємство повинні мати два види бланків: а) для листів (А4); б) для інших документів (А5). На бланку друкують тільки першу сторінку, а другу й наступні – на чистих аркушах однакового із бланком розміру, кольору й гатунку.

Щодо нумерації сторінок, то документ на одну сторінку не нумерують. У документах, які укладені на двох і більше аркушах (з одного боку), нумерація починається з другого аркуша арабською цифрою 2 посередині верхнього берега на відстані не менше ніж 10 мм від краю. Біля цифр не пишемо жодних позначок чи символів.

Якщо документ укладено з обох боків аркуша, то непарні сторінки позначаються у верхньому кутку праворуч, а парні – ліворуч.

3. Вимоги до змісту та розташування реквізитів

Для оформлення організаційно-розпорядчих документів використовують такі реквізити:

1. Державний Герб України (для державних організацій). Розташовується посередині бланка або в кутку над серединою рядка з назвою організації.

2. Емблема (логотип, фірмовий знак) організації чи підприємства. Розміщується поряд з назвою організації. Як емблему можна використовувати товарний знак, зареєстрований у встановленому порядку.

3. Зображення державних нагород. Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині документа.

4. Код організації за класифікатором підприємств і організацій (УКПО). Розташовується у верхньому правому кутку.

5. Код форми документа за класифікатором управлінської документації (УКУД). Розташовується у верхньому правому кутку під кодом організації.

6. Назва міністерства або відомства, якому підпорядковується установа (для державних організацій). Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині рядка.

7. Повна назва установи автора документа. Розташовується у верхньому лівому кутку або посередині рядка. Може наноситися за допомогою штампа або друкарським способом.

8. Назва структурного підрозділу. Розташовується у верхньому лівому кутку. Дозволяється друкувати машинописним способом.

9. Індекс підприємства зв'язку, поштова й телеграфна адреса, номер телетайпа, номер телефону, факсу, вихідні дані електронних засобів зв'язку, номер рахунка в банку. Розташовується у верхньому лівому кутку, оформляється відповідно до поштових правил: вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76025, тел.: (+380-3422)2-21-40. Факс: (+380-3422)3-15-74. E-mail: inst@pu.if.ua На

бланку для листів указують номер розрахункового рахунка у відділенні банку: *розрахунковий рахунок № у Приватбанку м. Івано-Франківська № ...*

10. Назва виду документа (у листах може не наводитися). Розташовується зліва або посередині рядка. Назву пишуть з великою літери (перше слово) і без крапки в кінці.

11. Дата. Документ датується днем його написання або затвердження. На бланках дату підписання документа ставлять у лівій верхній частині разом з індексом на спеціально відведеному для цього місці. Якщо документ складено не на бланку, то дату ставлять під текстом зліва

Дату оформляють арабськими цифрами в одному рядку в такій послідовності: день місяця, місяць, рік. Напр: *28.05.98, 06.11.99*, але *10.03.2000, 07.02.2012*. Без крапки (якщо це не кінець речення), без слова *рік* і без скорочення *р.*

У міжнародній практиці та в документах матеріально-фінансового характеру дату зазначають словесно-цифровим способом: *10 травня 2002 р.*

Дату на певну тривалість події, заходу, роботи зазначають так:

12-17.06.98 (у межах одного місяця);

з 14.10 до 15.11.2012 (упродовж двох місяців, у межах одного року);

на 04.12.2011—04.04.2012 (упродовж п'яти місяців, у межах двох років).

Роки, які не збігаються з календарними, подають за таким шаблоном:

2009/10 бюджетний рік, 2011/12 навчальний рік.

Позначення десятиріч і сторіч за таким зразком: *у 60-ті роки ХХ ст.; у ХІХ-ХХ сторіччях.*

!!! Коли визначається час за роком, слід користуватися **Р.** відмінком іменника, а не прийменником *у(в)*: *народився 1968 р. (року); 1985 р. закінчив..., вступив... .*

12. Індекс (вихідний номер документа). Розташовується у верхній лівій частині сторінки. Цей реквізит дозволяє забезпечити оперативний довідково-інформаційний пошук документа, контроль виконання. Індекс включає в себе три пари арабських цифр. Напр.: в індексі № *06-16/78*

06 означає – шрифту структурного підрозділу автора документа;

16 – номер справи, де зберігається копія вихідного документа (зам номенклатурою для підрозділів);

78 – порядковий реєстраційний номер документа за журналом обліку вхідних документів та канцелярії.

Літери *ВК*, що стоять перед дефісом після номера наказу, означають – *відділ кадрів.*

13. Посилання на індекс та дату вхідного документа документа. Розташовується у верхній частині сторінки зліва.

14. Місце укладання чи видання. Розташовується у верхній частині сторінки зліва (? інколи посередині або справа). Містить назву міста чи населеного пункту, де видається документ.

15. Гриф обмеження доступу до документа. Розташовується справа під кодом форми. Записується з середини рядка: «для службового користування», «таємно», «цілком таємно».

16. Адресат. В особових офіційних документах розташовується праворуч у верхній частині сторінки. Кожний елемент – назва установи, підрозділу, посада, прізвище та ініціали особи, поштова адреса – пишеться з середини нового рядка.

у Д.в. Ректорові

у Р.в. Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

у Д.в. докторові фізико-математичних наук

у Д.в. Остафійчукові Б. К.

у Н.в. вул. Шевченка, 57

76025, Івано-Франківськ

Але в поштових повідомленнях адреси адресата й адресанта зазначають у такій послідовності:

- 1) ім'я, по батькові та прізвище (для організацій – найменування організації);
- 2) вулиця, номер будинку, квартири;
- 3) населений пункт, номер відділення зв'язку;
- 4) район і область (у разі потреби).

17. Гриф затвердження. Розташ. у верхній правій частині документа. Затвердження – спосіб засвідчення документа після підписання, який санкціонує поширення дії документа на визначене коло структурних підрозділів чи службових осіб. Елементи грифу затвердження:

- слово «ЗАТВЕРДЖУЮ»;
- назва посади;
- особистий підпис;
- ініціали та прізвище особи, що затвердила документ;
- дата затвердження.

Наприклад: ЗАТВЕРДЖУЮ

Директор школи

(підпис) Р. М. Ляхович

22.01.12

18. Резолюція. У резолюції фіксується вказівка керівника щодо виконання документа. Пишеться від руки і проставляється у верхньому правому куті або там, де є вільне місце на сторінці (крім поля). Якщо місця немає, то може бути оформлена на додатковому аркуші формату А6:

Керівникові рекламного відділу

Кононенку В.І.

Підготувати проект контракту

до 25.02.2012

(підпис керівника)

14.01.2012

Якщо виконавців декілька, то відповідальним за виконання документа є особа, прізвище якої зазначено першою.

Загальні вказівки формулюються так: *До виконання; До друку; До відома...*

19. Заголовок до тексту. Відображає головну ідею документа; має бути лаконічним, точним, але якнайповніше розкривати зміст тексту. Розміщують заголовок під назвою документа (посередині або зліва). Найчастіше він починається з прийменника *про...* (малими літерами). Напр: *про порушення трудової дисципліни.*

20. Позначка про контроль. Розташовується з лівого боку у верхній частині поля першої сторінки документа. Її проставляють за формою «К» або «Контроль».

21. Текст. Розташовується по всій ширині сторінки (від поля до поля). Складається з таких логічних елементів: вступу, доказу, закінчення. У межах кожної частини текст членується на абзаци – частини, що виокремлюються відступами вправо на 5 знаків від початку першого рядка. Великі за обсягом тексти ділять на розділи, підрозділи, глави, параграфи тощо.

22. Відмітка про наявність додатка. Розташовується ліворуч у верхній половині сторінки.

23. Підпис. Це обов'язковий реквізит більшості документів, який засвідчує законність документа та відповідальність особи за його зміст і наслідки дії. Складниками підпису можуть бути: найменування посади, організації, ініціали та прізвище особи, яка підписала документ.

Підписи кількох осіб розташовуються за ієрархією посад:

<i>Ректор університету (підпис)</i>	<i>Б. К. Остафійчук</i>
<i>Головний бухгалтер (підпис)</i>	<i>Л. В. Кучма</i>
<i>Голова профкому (підпис)</i>	<i>В. О. Дуб</i>

Підписи осіб, які обіймають рівнозначні посади, розташовуються на одному рівні.

24. Гриф погодження (узгодження). Цей реквізит складається із: а) слова «ПОГОДЖЕНО» або «УЗГОДЖЕНО»; б) назви посади службової особи (включаючи назву установи), з якою узгоджується документ; в) особистого підпису; його розшифрування; г) дати.

Напр: *УЗГОДЖЕНО*
Директор ЗСШ № 25
(підпис) К. О. Лосяк
03.09.2012

Розташовується нижче від підпису або на окремій сторінці.

25. Віза. Реквізит близький до грифа погодження. Віза може складатися з: а) назви посади службової особи; б) підпису та його розшифрування; в) однозначного лаконічного рішення (позитивного чи негативного); г) дати візування. Напр.: *Не заперечую.*

Завідувач кафедри (підпис) В. В. Грещук

23.02.2012

26. Відбиток печатки. Печатка прикладається до документів, що вимагають особливого засвідчення. Печатки є *гербові* та *прості*. Гербові засвідчують юридичні або фізичні права осіб. Прості (без герба) мають різну форму: круглу, трикутну, квадратну. Відбиток простих печаток ставлять на документах, що виходять за межі установи, напр., на довідках.

Печатка ставиться перед особистим підписом так, щоб відбиток її захоплював частину слів назви посади і підпису особи, що засвідчила документ.

27. Позначка про засвідчення копії. У правому верхньому кутку пишеться слово *копія*; під реквізитом «підпис»: слово *правильно*; дата; посада виконавця; підпис і його розшифрування. При потребі – відбиток печатки.

28. Прізвище виконавця та номер його телефону. Вони ставляться в нижньому лівому кутку останньої сторінки документа на вихідних документах (листах, довідках, висновках).

29. Позначка про виконання документа та направлення його до справи. Розташований у лівій або центральній частині нижнього поля першої сторінки документа й містить такі дані: а) стислу довідку про виконання; б) слова «ДО СПРАВИ» та номер справи, до якої має бути підшитий документ; в) дату скерування документа до справи; г) підпис керівника структурного підрозділу або виконавця.

30. Позначка про перенесення даних на машинний носій. Розміщується після тексту в нижній частині документа. Містить: а) запис «Інформація перенесена на машинний носій»; б) підпис особи, відповідальної за перенесення даних; в) дату перенесення.

31. Позначка про надходження. Робиться праворуч на нижньому полі документа за допомогою штампа, який містить: а) назву організації, що отримала документ; б) дату надходження; в) індекс документа.

Сукупність реквізитів, розташованих на документі в певній *последовн ості*, становлять його **формуляр** (нім. *Formular*, від фр. *formulaire*, на ґрунті лат. *formula* – форма).

Реквізити бувають **постійні**, які друкуються під час виготовлення бланка, і **змінні**, які фіксуються на бланку в процесі заповнення.

Група реквізитів та їх постійних частин, відтворена на бланку як єдиний блок, називається *штампом*. Державні стандарти передбачають *кутове* і *поздовжнє* розміщення штампа. Кутове більш доцільне, бо тоді справа можна розташувати інші реквізити: *адресат, гриф обмеження доступу до документа, гриф затвердження, резолюцію*. Поздовжнє – тоді, коли назва установи довга.

4. Вимоги до тексту документа (загальні вимоги до мови ділових паперів)

Головною складовою документа є **текст** (зміст), який визначається назвою та метою ділового папера. Текст містить сукупність речень (кількох чи багатьох),

послідовно об'єднаних змістом і побудованих за правилами певної мовної системи. Підготовка тексту – це найважливіший етап у створенні документа, тому що правильно побудований текст, вдалі формулювання визначають ефективність впливу документа на читача.

Крім основного тексту, документ (наприклад, звіт) може містити примітки, додатки, покажчики, бібліографію. До **нетекстових компонентів** належать графіки, діаграми, таблиці. Проте таблиця може бути й формою подання тексту (напр., в особовому листку з обліку кадрів однотипна текстова інформація подається у вигляді таблиці).

Обслуговуючи потреби суспільства в державному, громадському, економічному і політичному житті, тексти офіційно-ділового стилю мають виразні відмінності в межах того самого стилю. Однак для всіх текстів офіційно-ділового стилю характерні дуже виразні спільні мовні риси.

Основні вимоги до мови ділових паперів:

1. Точність, послідовність і лаконічність викладу фактів, гранична чіткість у висловленні.

2. Уживати мовні засоби, що відповідають нормам літературної мови, конкретному стилю чи підстилю і зрозумілі для широкого кола читачів.

3. Уникати образних висловів, емоційно забарвлених слів і синтаксичних конструкцій, суб'єктивного ставлення до висловленого (індивідуальних авторських рис).

4. Тон службового документа має бути нейтральним. Тому лексика здебільшого нейтральна, вживається в прямому значенні. Залежно від того, яку саме галузь суспільного життя обслуговує офіційно-діловий стиль, він може містити суспільно-політичну, професійно-виробничу, науково-термінологічну лексику.

5. Правильно і в певній послідовності розміщувати реквізити документа. [У різних видах ділових паперів склад реквізитів неоднаковий, він залежить від змісту документа, його призначення й способу обробки. Закріплення за реквізитами постійного місця робить документи зручними для зорового сприймання, спрощує їх обробку. Підпис є обов'язковим реквізитом будь-якого документа].

6. Для чіткої організації текст ділити на параграфи, пункти, підпункти.

7. Наявність усталених мовних зворотів, широке вживання готових словесних формул на зразок *у зв'язку, відповідно до, з метою, згідно з, з оригіналом згідно, складено і завірено у двох примірниках, вжити заходів, визнати за можливе, звернутися з заявою, надати слово, оголосити подяку, накласти резолюцію; Доводимо до Вашого відома, що..., Нагадуємо Вам, що...* Ці специфічні фразеологізми (мовні штампи, кліше, канцеляризми) спрощують і полегшують процес укладання окремих видів документів.

8. Часта повторюваність тих самих слів, форм, зворотів, конструкцій як результат прагнення до однотипності способів вираження думки в подібних

ситуаціях. [!!! Лексичні повтори є однією з визначальних рис офіційно-ділового стилю. – Мацько, Кравець, с.88].

9. Текст викладати від 3-ї особи: *Комісія ухвалила...; Інститут просить...; Деканат клопочеться...* У текстах часто вживаються словосполучення з дієсловами у формі теперішнього часу із значенням позачасовості, постійності дії: *рішення надсилається, виробнича рада розглядає*. Від 1-ї особи однини викладати заяви (*Прошу зарахувати...*), скарги, автобіографії (*Я, ...народилася*), доповідні й пояснювальні записки (*Доводжу до вашого відома...*), накази (*Наказую...*).

10. Надавати перевагу простим реченням. [Найуживаніші прості поширені речення, у яких кілька підметів при одному присудку, кілька присудків при одному підметі, кілька додатків при одному з головних членів тощо. Уживаються також складні речення з сурядним і підрядним зв'язком].

11. Доцільно вживати прямий порядок слів у реченнях: підмет – перед присудком, означення – перед означуваним словом, додаток – після керуючого слова; вставні слова – на початку речення.

12. Дієприслівникові звороти вживати на початку речення: *Враховуючи...; Беручи до уваги...; Розглянувши...; Вважаючи...*

13. Уникати вживання багатозначних слів, а наявні пояснювати в певному контексті.

14. Не переобтяжувати текст іншомовними словами, якщо є їхні українські відповідники (винятком є неологізми-терміни: *бюджет, фінанси, прес-секретар (речник – хоча на ТБ часто: речник МЗС)*). Не можна використовувати в одному тексті іншомовне слово та його український відповідник. **!!!** Перевага надається державній мові (згідно з ДСТУ 1.5:2003. «Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів»), що полегшить ведення діловодства й допоможе уникнути небажаних двозначностей і помилок. Це саме стосується й текстів наукового стилю.

апеляція – звертання

аргумент – підстава, мотив, обґрунтування, доказ

баланс – рівновага

бартер – товарообмін

бізнес – справа, діяльність

дебати – обговорення

домінувати – переважати

електорат – виборці

ідентичний – тотожний, рівнозначний, однаковий

координувати – погоджувати

лімітувати – обмежувати

[ЗАЧИТАТИ] «Масштабні глобалізаційні процеси сучасності сприяли активному входженню в українську мову іншомовних слів, серед яких найбільше англіцизмів. Ці запозичення не завжди вмотивовані, а тому не так збагачують словниковий склад української мови, як витісняють з нього питомі слова й вирази» «Стихійне запозичення іншомовних слів уповільнює розвиток рідної мови, а в суспільстві утворює хибну думку про нібито

неспроможність української мови передавати всі тонкощі, багатство і глибину іншомовних текстів, формує комплекс меншовартості, а можливо, й ущербності українців. Тому, вибираючи з двох рівнозначних слів одне, перевагу слід надавати питомому українському» [Кравець, Мацько, 97-98].

Цілком піддаються перекладові англ. запозичення:

бігборд – панно, стенд

бізнес-ланч – діловий обід

генерація – покоління

голкіпер – воротар

дайджест – оглядовий збірник

дилер – біржовий посередник дистриб'ютор – розподільвач

екзит-пол – опитування на виході

імідж – образ

маркетинг – збут, вивчення ринку

менджер – управлінець

памперо – підгузник

прайс-лист – цінник

рефері – суддя

суїцид – самогубство

тост – грінка

тренінг – вишкіл

фан – уболівальник

15. Використовувати лише загальноприйняті, стандартні скорочення та аббревіатури (*р-н, обл., км, напр., канд. філол. наук, М. С. Грушевський* (а не Мих. Серг. Грушевський, Тишківської Надії Як.). !!! Не можна скорочувати псевдоніми (*Леся Українка, Жорж Санд*). Дет. див. Зубков (с. 47-53).

Тексти офіційно-ділового стилю вимагають документації тверджень, точності формулювань, не припускають двозначності сприймання змісту.

Лекція 9

ФАХОВА ТЕРМІНОЛОГІЯ

1. Термін, його основні ознаки та місце в діловому мовленні (професійному спілкуванні).
2. Термінологія обраного фаху. Становлення і розвиток української мовознавчої термінології.
3. Способи творення термінів.

ЛІТЕРАТУРА:

Бондар О. І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – С. 270-272.

Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.

Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Зубков М. Г. Сучасна українська ділова мова : підручник / М. Зубков. – 7-ме вид., виправл. – Донецьк, 2005. – С. 63-66.

Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 1997. – 752 с.

Кияк Т. Інтернаціональне та національне в термінотворчому процесі / Т. Кияк // Українська термінологія і сучасність : [зб наук. праць]. – К., 2001. – Вип. III. – С. 53-56.

Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – С. 57-62.

Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Моцюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48-61.

Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? / Пилип Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3-16.

Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? (продовження) / Пилип Селігей // Українська мова. – 2007. – № 4. – С. 16-32.

Термінологія // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – С. 631.

Термінологія // Енциклопедія українознавства. – Т. 8. – Львів, 2000. – С. 3173-3176.

Термин // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 508.

Терминология лингвистическая // Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 509. Термін // Українська мова : Енциклопедія. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – С. 629-630.

Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 3-є вид, випр. і допов. – К. : Алерта, 2012. – С. 510-524.

Юшук І. П. Українська мова : підручник / І. П. Юшук. – К. : Либідь, 2003. – С. 215-217.

1. Термін, його основні ознаки та місце в діловому мовленні (професійному спілкуванні)

Розвиток будь-якої галузі науки супроводжується значним розширенням її термінологічної бази. Це закономірно, оскільки терміни – метамова, за допомогою якої вивчається й описується сама наука.

Для позначення наукових понять використовуються спеціальні слова – терміни, які є основою наукової мови.

Термін (від лат. *terminus* – кордон, межа, кінець) – це слово або усталене словосполучення, що виражає чітко окреслене поняття певної галузі науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичного життя [Ганич, Олійник, 306].

В Україні ця назва поширюється у XVIII ст. [Укр. термінознавство, 143]. Уже в XVII-XVIII століттях українські вчені підходять до теорії терміна, про що свідчать праці вчених Києво-Могилянської академії, зокрема Григорія Кониського. У XIX – XX століттях теоретичні проблеми терміна порушують у своїх працях Іван Верхратський, І. Франко, І. Огієнко та ін. Особливе місце у розвитку термінологічної науки, виробленні та розбудові національної термінології посідає діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1873-1939 рр.), Інст-ту української наукової мови в Києві (1918-1932 рр.), журналу «Рідна мова» (гол. ред. – І. Огієнко; 1933-1939 рр.).

Наука, яка займається загальнотеоретичними питаннями терміна, називається **термінознавством**. [Цей термін, який з'явився у 60-ті роки XX ст., запропонували вживати автори «Укр. термінознавства, с.143.]. У цьому значенні уживали і ще досить часто й зараз використовують термін *термінологія*. Щоб уникнути зайвої полісемії, **термінологією** (або **терміносистемою**) називають сукупність усіх термінів мови або якоїсь галузі.

Основні ознаки терміна:

1) системність терміна (зв'язок з іншими термінами певної предметної сфери, який виявляється у синонімічних відношеннях (*словотвір – дериватологія*), антонімічних відношеннях (*поширене речення – непоширене речення*), родових (гіперо-гіпонімічних) відношеннях (*частина мови – вигук, дієслово*); однаковому способі творення термінів – *іменник, прикметник, числівник, займенник, сполучник*);

2) наявність визначення (дефініції) більшості термінів;

3) тенденція до однозначності (моносемічності) терміна в межах однієї терміносистеми, однієї наукової дисципліни або сфери професійної діяльності;

4) стилістична нейтральність;

5) відсутність експресії, образності, суб'єктивно-оцінних відтінків.

Терміни бувають: **загальнонаукові**, які з однаковим значенням уживаються в багатьох галузях (*аналіз, аргумент, ідея, гіпотеза, категорія, формула*), **міжгалузеві**, уживані в кількох галузях (*стиль, алітерація, асонанс, анафора* – у

мовознавстві й літературознавстві), та *вузькоспеціальні* (галузеві), вживані в певній галузі науки (*дієслово, недоконаний вид, фонема* – у мовознавстві).

Якщо той самий термін уживається в різних термінологічних системах, то зазвичай його значення змінюється: *корінь* у лінгвістиці – „неподільна головна морфема, спільна для всіх споріднених слів”, у математиці – „величина, що при піднесенні її до певного степеня дає дане число”.

Мова професійного спілкування, на відміну від загальнолітературної, вимагає однозначності тлумачення основних ключових понять, зафіксованих у термінах. Неточне вживання того чи того терміна може мати небажані наслідки. Тому слід вживати терміни лише в тій формі та значенні, які зафіксовані у словниках останніх видань.

2. Термінологія обраного фаху. Становлення і розвиток української мовознавчої термінології

Студенти факультету іноземних мов здобувають фах філолога і вивчають філологічні дисципліни, передовсім мовознавчі та літературознавчі. Тому для успішного оволодіння майбутнім фахом необхідно насамперед засвоїти мовознавчу та літературознавчу термінологію.

Розвиток власне української мовознавчої термінології починається з появою різного роду граматик 16 ст.:

1586р. – граматики, надрукована у Вільно,

1591р. – у Львові вийшла грамика „Адельфотес” (братство), складена студентами Львівської школи;

1596р. – грамика Лаврентія Зизанія;

1619 р. – у м. Євю біля Вільно вийшла праця М. Смотрицького „Грамика словенскія правильное синтагма”,

1627 р. – „Лексикон” Памва Беринди.

У цих грамиках знаходимо спроби аналізу граматичної будови та лексичного складу мови. Вони, зокрема грамика М. Смотрицького, укладена на основі тривалої попередньої граматичної традиції (грецьких граматик).

Розвиток укр. мовознавчої термінології відбувався й відбувається у безпосередньому зв'язку з розвитком науки про мову. Лінгвістична термінологія вироблялася поступово з пізнанням фонетичної і граматичної структури мови. На початкових етапах розвитку укр. граматичної науки процес творення лінгвістичних термінів проходив досить стихійно. Граматичні терміни латинської і грецької мов нерідко механічно переносилися на український ґрунт без урахування особливостей її граматичної будови, а новостворені терміни не завжди відбивали суть названого поняття.

Формування і становлення сучасної української мовознавчої термінології припадає на 19 ст.

Перша галицька граматики – М. Лучкая (1830 р.). У 40-х роках з'являються граматики Й. Лозинського (1846 р.), О. Левицького (1834 р.), Я. Головацького, І. Вагилевича, у 60-х – М. Осадці, П. Дячана, Г. Шашкевича, у 70-х – О. Партицького, згодом – О. Огоновського, С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера, В. Коцовського та І. Огоновського. Позитивним у термінології цих граматик є:

- а) прагнення до структурної систематизації термінів,
- б) відхід від традиційної старослов'янської термінології,
- в) намагання створити терміни для назв лінгвістичних понять на основі укр. мови (н-д, *числовникъ, дієслово* – П. Дячан, *именникъ, приименникъ, присловникъ, займенникъ* – О. Партицький, *сполучник* – О. Огоновський, *прикметник, злучник* – С. Смаль-Стоцький і Ф. Гартнер).

Однак ще відбувається вагання і нерішучість авторів при виборі між традиційними термінами й новими: *предметовникъ, суцникъ* – *имя существительне, связник* – *союз, глагол* – *дієслово, синтакса* – *складня, фонетика* – *звучня* тощо.

Українська лінгвістична термінологія вироблялася повільно ще й тому, що самі терміни зчаста треба було „придумувати”. „Коли терміни лікарські або ботанічні, -- писав І. Огієнко, – ми сливе ще цілком маємо в народі, – їх треба там пильніше пошукати, – то граматичної термінології, через абстрактність самої науки, у народі не маємо. В народній мові ми знайдемо терміни *горлянка, бешиха, півоня*, але термінів для *subjectum* або назв відмінків ми не знайдемо. Виходить, що автор повинен сам **в и т в о р и т и** граматичні терміни”].

Переклад грецьких граматик, починаючи з перекладу граматики Дамаскіна, який здійснив Йоан, екзарх Болгарський, дуже вплинув на те, що саме грецькі терміни та їх переклади стали підґрунтям граматичної термінології у слов'янських мовах. Та поступово українські мовознавці від простого запозичення та наслідування термінів переходили до їх творення на наукових засадах. Уже в 19 ст. творяться такі українські терміни: *середній род, мова, присудокъ, подметъ, подвоєньє, буква велика, части мови, єдинокисло, многочисло, стволь (пень), приростокъ (суфікс), самозвуки (голосні), крапка, двокрапка, знак питання, милозвучність, словник, голосна, склад, уподібнення, двозвук, проривний, голосний, приголосний, наголосъ*. Більшість із них уживаються й зараз.

Творцями сучасної української граматичної термінології вважають Степана Смаль-Стоцький і Теодора Гартнера, авторів “Рускої граматики” (Львів, 1893), “Grammatik der Ruthenischen (Ukrainischen) Sprache” (Відень, 1913) (І. Огієнко: „...це одна з найкращих спроб дати більш-менш наукову, вироблену на підставі народної мови термінологію”).

Певний внесок у становлення української лінгвістичної термінології зробили:

- О. Павловський своєю граматикою 1918 р.;
- П. Куліш, Т. Шевченко, І. Деркач (букварі і читанки);
- П. Залозний (граматика 1908 р., термін *чергування*);
- І. Нечуй-Левицький („Граматики українського язика”, 1913-14 рр).

Значний внесок у формування української мовознавчої термінології зробили:

- Є. Тимченко (“Укр. граматика” 1907 р.), О. Курило (“Початковий курс укр. мови”, 1914 р., терміни *пень – основа, наросток – префікс, приросток – суфікс*), - О. Синявський (“Короткий нарис укр. мови” 1914 р.),

- В. Сімович (“Практична грам-ка укр. мови” 1918 р., терміни *зачинені й відчинені склади, період*).

Одним із перших дослідників становлення і розвитку укр. граматичної термінології був І. Огієнко, який, зокрема, зауважував, що в кожного народу, який має свою історію, який має право на існування, та чи інша виробленість наукової термінології свідчить про його культурний зріст, його культурне становище; не може бути науки, “раз на вислів її недостає термінів”.

І. Огієнко: 1) відстоює принцип усталеності і єдності граматичної термінології, 2) намагається з’ясувати, чому ж існує така термінологічна розбіжність в укр. граматиках, 3) пріоритет у виробленні граматичної терміносистеми віддає Галичині, де вивчення рідної мови почалось у 30-х роках 19 ст.

Основні засади, на яких формувалася укр. мовознавча термінологія (за І. Огієнком):

- чітка і прозора структура термінів,
- відповідність термінів особливостям національної мови,
- розумна пропорційність свого й запозиченого.

Поєднання власних і міжнародних елементів у термінологічній лексиці зумовлене її суспільно-комунікативними функціями. Вона передусім має обслуговувати спеціальну літературу й різні сфери науково-навчально-професійної діяльності тією мовою, у якій вона вживається, та водночас її комунікативні функції проектуються і на контакти зовнішні, міжнародні. Тому в межах лінгвістичної термінології співіснують українські та іншомовні терміни (з грецької, латинської, а також інших європейських мов), з однаковим значенням: *мовознавство – лінгвістика, правопис – орфографія, кличний відмінок – вокатив*.

Автори підручника “Укр. термінознавство” вважають, що “сучасна українська лінгвістична термінологія здебільшого усталена, закріплена традицією. Говорити в даний час про серйозне й ґрунтовне її перероблення, очевидно, не можна, хоча заміна окремих невдалих термінів вкрай необхідна. Не виключаємо, зокрема, шлях повернення старого терміна, який найбільш точно передає зміст позначуваного ним поняття і певний час був у функціональному вжитку. Основне, щоб термін відповідав вимозі найповніше і найточніше відбивати суть лінгвістичного явища, граматичної категорії і сприяв систематизації лінгвістичних понять”.

3. Способи творення термінів

Ту чи ту термінологію творять фахівці, зокрема лінгвістичну термінологію – мовознавці. Існує кілька шляхів виникнення наукових термінів загалом і мовознавчих у тому числі :

1) використання загальноживаних слів, яким у певній галузі науки надають чітко окресленого значення: *рід, число, спосіб, особа, час, закінчення*. Такий спосіб

творення, в основі якого переосмислення значення слова, називають **вторинною номінацією (лексико-семантичним способом)**, а сам процес переходу загальноновживаного слова до розряду термінів називається **термінологізацією**.

Близьким до названого є спосіб творення терміна певної галузі внаслідок переосмислення терміна іншої галузі, напр.: хім. термін *валентність* – мовозн. термін *валентність*. Перенесення готового терміна з однієї галузі в іншу з повним чи частковим переосмисленням називається **ретермінологізацією**.

2) спеціально створюються нові слова на базі власне українських основ різними морфологічними способами: *іменник, прикметник, дієслово, відмінок, словотвір, наголос*;

3) створення слів за іншомовними зразками – кальки: український термін *займенник* копіює латинське *pronomen*, у якому частина *pro* має значення „замість”, а *nomen* – „ім’я”;

4) запозичення слів з інших мов (**етранжизм**): *суфікс, префікс, полісемія, асиміляція* (з латинської мови); *афоризм, діалог, метафора, морфема, омоніми, ономатиска, парадигма* (з грецької); *арго, арготизми, калька, каламбур, жанр, жаргон* (із французької); *сленг* (з англійської); *однина і множина* (із сербської); *абзац, цитата* (з німецької); *крапка, підмет* (з польської); *аббревіатура* (з італійської);

5) утворення словосполучень (синтаксичний спосіб): *наказовий спосіб, підрядне речення, голосний звук, основа слова, умовний спосіб дієслова*.

За структурою терміни бувають:

- однокомпонентні (*вигук, дифтонг*);
- двокомпонентні (*словотвірне гніздо, валентність дієслова*);
- трикомпонентні (*губний приголосний звук, речення з однорідними членами*);
- чотири- (і більше) компонентні.

Уживаючись поза межами термінологічного поля, термін може переходити до розряду загальноновживаної лексики: термін *флюїд* із фізіології перейшов до розряду загальноновживаних слів (*флюїди кохання*). Таке явище називається **детермінологізацією**.

Лекція 10

ФАХОВА ТЕРМІНОГРАФІЯ

1. Поняття про термінологічні словники.
2. Українські словники мовознавчих термінів.
3. Кодифікація українських літературознавчих термінів.

ЛІТЕРАТУРА:

Бережняк В.М. Вступ до мовознавства : словник-довідник лінгвістичних термінів : навч. посібник для студ. філологічних спеціальностей / В. М. Бережняк, Н. М. Пасік ; Ніжинський державний педагогічний університет імені М. Гоголя. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 152 с.

Бондар О.І. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / навч. посіб. / О. І. Бондар, Ю. О. Карпенко, М. Л. Микитин-Дружинець. – К. : ВЦ “Академія”, 2006. – С. 295-351.

Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.

Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. – К. : Вища школа, 1985.

Грещук В. В. Стилїстика української мови : короткий словник термінів / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 44 с.

Демська О. Вступ до лексикографії / О. Демська. – К. : Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2010. – 266 с.

Демський М. Т. Словник метамови інтерпретатора художнього тексту : навч. посібник для студ. філол. спец. / М. Т. Демський, Л. В. Краснова ; Інститут системних досліджень ; Дрогобицький педагогічний ін.-т ім. І.Я.Франка. – К. : МО України, 1994. – 56 с.

Голянич М. І. Словник лінгвістичних термінів : лексикологія, фразеологія, лексикографія / М. Голянич, Р. Стефурак, І. Бабій; за ред. М. І. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2011. – 272 с. Енциклопедія українознавства : в 11 т. / за ред. В. Кубійовича. – Т. 1-11. – Львів, 1993-2003.

Єрмоленко С. Я. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.

Кротевич Є. Словник лінгвістичних термінів / Є. Кротевич, Н. Родзевич ; за заг. ред. С. В. Кротевича. – К. : Вид-во АН УРСР, 1957. – 236 с.

Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів / [М. Голянич, Н. Іванишин, Р. Ріжко, Р. Стефурак]; за ред. М. Голянич. – Івано-Франківськ : Сімік, 2012. – 392 с.

Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 1997. – 752 с.

Мацько Л. І. Культура української фахової мови : навч. посібник / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – С. 57-62.

Панько Т. І. Українське термінознавство / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Моцюк. – Львів : Світ, 1994. – 216 с.

Пещак М. М. Нариси з комп'ютерної лінгвістики / М. М. Пещак. – Ужгород, 1999. – 279 с.

Психолінгвістичний глосарій: словник-довідник / [Л. М. Воробйова]. – 2-ге вид., доповн. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 126 с.

Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2010. – 844 с.

Словник лінгвістичних термінів / укл. В. В. Левицький та ін. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – 29 с.

Словник соціолінгвістичних та етнолінгвістичних термінів = A Dictionary of Sociolinguistic and Ethnolinguistic Terms / [М. О. Олікова та ін.]. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2010. – 364 с.

Словник української ономастичної термінології / [уклад. Бучко Г. Д., Ткачова Н. В.] – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 168 с.

Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.

Українська мова : Енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співгол.) та ін.; НАНУ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Ін-т української мови. – К. : Вид-во “Українська енциклопедія”, 2000. – 820 с.

Ципердюк О. Д. Сучасна українська літературна мова. Морфологія : термінологічний словник / Оксана Ципердюк. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2010. – 84 с.

Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 2-е вид, випр. і допов. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики : енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / І. Б. Штерн. – К. : АртЕк, 1998. – 335 с.

Ющук І. П. Українська мова : підручник / І. П. Ющук. – К. : Либідь, 2003. – С. 215-217.

1. Поняття про термінологічні словники

Для практичних цілей термінологія укладається в галузевих термінологічних словниках. Таким чином відбувається її **кодифікація** (узаконення). Кодифікація термінології неможлива без її **уніфікації** (упорядкування термінології різних галузей науки, техніки тощо відповідно до понять, ними позначуваними) та **стандартизації** (вироблення терміна-еталона, який би відповідав усім лінгвістичним та логічним вимогам і використовувався б у межах певної терміносистеми та на міжгалузевому рівні).

Термінологічний словник – це словник, що містить терміни певної галузі науки, мистецтва, виробництва тощо. Теорією і практикою укладання термінологічних словників займається такий розділ лексикографії, як **термінографія**.

Термінологічні словники бувають таких видів:

- 1) **одномовні тлумачні** пояснюють значення термінів означеної галузі,
- 2) **двомовні (багатомовні) перекладні** подають переклад термінів з однієї мови іншою;
- 3) **комбіновані** – перекладні і тлумачні;
- 4) **словники-довідники** – це словники, як правило, енциклопедичного характеру; досить поширені зараз;
- 5) **словники-тезауруси** подають терміни в повному обсязі;
- б) **частотні словники: рангові** (терміни розташовані за порядком зменшення частоти вживання) й **алфавітні** (ідуть за порядком розташування букв). В укр. термінографії таких ще нема;
- 7) **словники рекомендованих термінів**, якими займається держстандарт;

8) *словники нових термінів* – це збірники термінів, що позначають нові поняття будь-якої галузі знань і не відображені в наявних словниках.

Починаючи з 1990 року, помітно активізувалася увага до термінології як науки. Про це свідчить і бурхливий розвиток термінографії, тобто видання як нових фахових словників, так і тих, які відроджують національну термінологію.

Оскільки термінознавство – філологічна дисципліна, то до практичного створення терміносистем, укладання термінологічних словників різного типу найбільше причетні філологи.

2. Українські словники мовознавчих термінів

Словники мовознавчих термінів відрізняються від словників такого ж типу інших галузей наук, оскільки при їх укладанні філолог виступає і як спеціаліст-лексикограф, і як фахівець-термінознавець, тобто добір мовного матеріалу та його опис здійснюється однією і тією ж особою.

Хоча українське термінознавство та термінографія розвиваються вже впродовж тривалого часу (так, до 1932 р. на Україні видано понад 30 термінологічних словників [Панько Т.І. та ін. Укр. термінознавство, с.139]; у 2 пол. ХХ ст. – понад 50 – [Пещак М.М Нариси з комп'ютерної лінгвістики, с.166]), потреби філологів у фахових філологічних словниках залишаються актуальними. Водночас за останні десятиліття значно поживалося видавництво українських лінгвістичних термінологічних словників.

Основні українські словники мовознавчих термінів:

1. Перший і впродовж тривалого часу єдиний вузькоспеціальний словник – „Словник лінгвістичних термінів”, укладений і виданий 1957 року Є. В. Кротевичем і Н. С. Родзевич. Він був першою спробою систематизації української лінгвістичної термінології, але з роками втратив актуальність через появу нових термінів і переосмислення значення старих.

2. 1985 р. – „Словник лінгвістичних термінів” Д. І. Ганича та І. С. Олійника, у якому подано велику як на той час кількість реєстрових слів, а також враховано взаємозалежність термінологічних одиниць, що зумовило гніздовий спосіб побудови словникової статті. Однак до його реєстру не ввійшли усі терміни, а лише найуживаніші.

3. Частково терміни подано і в тлумачному 11-томному Словнику української мови, 1970-1980 рр. (57 розрядів термінологічної лексики, однак, зрозуміло, що відсоток лінгвістичної термінології незначний).

4. Демський М. Т. Словник метамови інтерпретатора художнього тексту : навч. посібник для студ. філол. спец. / М. Т. Демський, Л. В. Краснова ; Інститут системних досліджень ; Дрогобицький педагогічний ін.-т ім. І.Я.Франка. – К. : МО України, 1994. – 56 с.

5. Словник лінгвістичних термінів / укл. В. В. Левицький та ін. – Чернівці : ЧДУ, 1996. – 29 с.

6. Штерн І. Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної інформатики / Міжнародний фонд «Відродження». – К.: АртЕк, 1998. – 335 с.

7. Енциклопедія „Українська мова” (2000 р.), новий етап у розвитку української термінографії. Словник уклали висококваліфіковані вчені-мовознавці. Мета цього видання – подати енциклопедичну інформацію про укр. мову та укр. мовознавство. До енциклопедії увійшли не всі лінгвістичні терміни, а лише ті, які „називають основні поняття загального мовознавства” [Укр. мова: енцикл, с.5]. „Тому і цей словник не міг задовольнити потреби мовознавців у систематизації та уніфікації лінгвістичної термінології, яка відображає стан розвитку укр. мовознавчої науки” [Укр. словотвір у термінах, с.5].

8. Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів / Л. В. Струганець. – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2000. – 88 с.

9. 2001 р. – „Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів” С. Я. Єрмоленко, С. П. Бибик, О. Г. Тодор; за ред. С. Я. Єрмоленко. Словник орієнтований на освітню сферу, тому визначення термінів сформульовано доступно для учнів та студентів. Додано до традиційних нові терміни, зокрема в галузі стилістики, соціолінгвістики, історії мови. Терміни супроводяться етимологічною довідкою, прикладом вияву мовного явища.

10. Бережнюк В. М. Вступ до мовознавства : словник-довідник лінгвістичних термінів : навч. посібник для студ. філологічних спеціальностей / В. М. Бережнюк, Н. М. Пасік ; Ніжинський державний педагогічний університет імені М. Гоголя. – Ніжин : НДПУ ім. М. Гоголя, 2004. – 152 с.

11. «Український словотвір у термінах» Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо (2007 р.) є термінологічним словником української морфеміки та власне словотвору. „Мета словника: - сформувати терміносистему укр. словотвору шляхом відбору реєстрових одиниць; - сприяти уніфікації та стандартизації термінів укр. словотвору; - засвідчити рівень р-ку суч. словотвірної науки; - виявити динаміку семантичних перетворень в системі словотвірної термінології” (с.6). Застосовано алфавітно-гніздовий спосіб розташування реєстрових одиниць. Дефінітивна частина словникової статті має дві складові: 1) авторське тлумачення терміна і 2) текстове (пояснення значення терміна через цитування). Подано як традиційні терміни, так і такі, що не набули ще поширення в наук. л-рі і відсутні в термінологічних лінгвіст. словниках.

12. 2010 р. – «Лінгвістична енциклопедія» О. О. Селіванової (Полтава: Довкілля. – К., 2010. – 844 с.).

13. Словник соціолінгвістичних та етнолінгвістичних термінів = A Dictionary of Sociolinguistic and Ethnolinguistic Terms / [М. О. Олікова та ін.]. – Луцьк : Редакційно-видавничий відділ Волинського національного університету імені Лесі Українки, 2010. – 364 с.

14. 2010 р. – „Сучасна українська літературна мова. Морфологія: Термінологічний словник” О. Д. Ципердюк. Словник охоплює основні наукові поняття граматики, передовсім морфології. У ньому подано тлумачення термінів, відбито системні зв’язки між ними. Терміни супроводжуються короткою етимологічною довідкою, прикладом вияву мовного явища. Словник орієнтований на студентів-філологів. Його мета – систематизувати й уніфікувати українську граматичну термінологію, зокрема морфологічну, і таким чином полегшити студентам її засвоєння.

15. 2011 р. – «Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія» М. І. Голянич, Р. І. Стефурак, І. О. Бабій (Івано-Франківськ :Сімик, 272 с.) подає 750 найживаніших термінів лексикології, фразеології, лексикографії. Дефінітивна частина довідника побудована так, що до кожної реєстрової одиниці запропоновано декілька визначень різних авторів. Словник орієнтований на студентів філологічних факультетів, аспірантів, учителів-словесників.

16. Психолінгвістичний глосарій: словник-довідник / [Л. М. Воробйова]. – 2-ге вид., доповн. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 126 с.

17. Грещук В. В. Стилїстика української мови : короткий словник термінів / В. В. Грещук. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012. – 44 с.

18. Словник української ономастичної термінології / [уклад. Бучко Г. Д., Ткачова Н. В.] – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2012. – 168 с.

19. “Лінгвістичний аналіз тексту : словник термінів” М. Голянич, Н. Іванишин, Р. Рїжко, Р. Стефурак; за ред. М. Голянич (Івано-Франківськ, Сімик, 2012, 392 с.).

3. Кодифікація українських літературознавчих термінів

Кодифікація українських літературознавчих термінів відбувається у відповідних термінних словниках, а також енциклопедичних виданнях. Українських словників літературознавчих термінів набагато менше, ніж тих лексикографічних праць, у яких зафіксовано мовознавчу термінологію.

Подаємо бібліографічний опис українських словників літературознавчих термінів:

1. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. – К. : Рад. школа, 1965. – 430 с.

Словник кілька разів перевидавався, 3-є доповнене й перероблене видання опубліковано 1971 р. обсягом 488 сторінок.

2. Українська літературна енциклопедія : у 5 т. / [за ред. М. Зяблюка]. – Т. 1—3. – К. : Видавництво «Українська енциклопедія» імені М.П.Бажана, 1988—1995.

3. Енциклопедія українознавства / За ред. В. Кубійовича. – Т. 1-11. – Львів, 1993-2003.

4. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром’як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : Вид. центр “Академія”, 1997. – 752 с.

5. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів : нав. посібник з літературознавства за оновленими програмами для вчителів та учнів серед. шк., проф. училищ, ліцеїв, гімназій / В. І. Кузьменко. – К. : Укр. письменник, 1997. – 230 с.

6. Смертін В. С. Короткий словник літературознавчих термінів / В. С. Смертін. – Тернопіль : Амбер, 1997. – 79 с.

7. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. / [Юрій Іванович Ковалів (авт.-уклад.)]. – К. : Вид. центр “Академія”, 2007. – Т. 1: А (аба) – Л (лямент). – 608 с.

8. Мала філологічна енциклопедія / [уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк] / – К. : Довіра, 2007. – 478 с.

9. Універсальний літературний словник-довідник / [С. М. Олефіренко та ін.]. – Донецьк : БАО, 2008. – 432 с.

10. Гетьманець М. Ф. Сучасний словник літератури і журналістики / М. Ф. Гетьманець, І. Л. Михайлин. – Харків : Прапор, 2009. – 384 с.

Лекція 11

ПРОБЛЕМИ ПЕРЕКЛАДУ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ

1. Суть і види перекладу.
2. Типові помилки під час перекладу наукових текстів українською мовою.
3. Переклад термінів.

ЛІТЕРАТУРА:

Білоус О. Теорія перекладу: курс лекцій : навч. посіб. / О. Білоус. – Кіровоград : РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2002. – 116 с.

Гураль М. І. Основи перекладу : практикум / І. М. Гураль. – Чернівці, 2002. – 198 с.

Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. – Львів, 1983. – 468 с.

Карабан В. Переклад англійської наукової і технічної літератури : граматичні труднощі, лексичні, термінологічні та жанрово-стилістичні проблеми / В. Карабан. – 4-е вид., виправл. – Вінниця : Нова книга, 2004. – 574 с.

Ковганюк С. Практика перекладу (з досвіду перекладача) / С. Ковганюк. – К. : Дніпро, 1968. – 276 с.

Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу : навч. посібн. / В. В. Коптілов – К. : Юніверс, 2003. – 280 с.

Селігей П. О. Науковий жаргон: основні ознаки та причини появи / П. О. Селігей. – К., 2003. – 292 с.

Сорвілова Т. В. Лексико-семантичні проблеми перекладу / Т. В. Сорвілова. – Чернівці, 2005. – 378 с.

Сухенко К. М. Лексичні проблеми перекладу / К. М. Сухенко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1972.

Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Ф. А. Циткина. – Львов : ЛГУ, 1988.

Чужакін А. П. Світ перекладу : навч. посіб. / А. П. Чужакін, Н. П. Палажченко. – Донецьк : Епос, 2000. – 138 с.

Шевчук С. В. Українська мова за професійним спрямуванням : підручник / С. В. Шевчук, І. В. Клименко. – 2-е вид, випр. і допов. – К. : Алерта, 2012. – 696 с.

1. Суть і види перекладу

Одним із найважливіших шляхів взаємодії національних культур є переклад. Без перекладу в епоху глобалізації й інформаційного суспільства неможливий і розвиток науки, оскільки він дає можливість обмінюватися спеціальною інформацією, яка з'являється в журналах, бюлетенях, монографіях тощо.

Будь-який переклад спрямований на те, щоб донести його до читача (слухача), який не володіє мовою оригіналу, і ближче ознайомити його з відповідним текстом.

Переклад – це 1) процес відтворення змісту письмового тексту чи усного вислову засобами іншої мови; 2) результат цього процесу.

Перекладання як цілеспрямований процес передбачає такі етапи:

1) зорове чи слухове сприймання інформації чужою мовою, усвідомлення її змісту;

2) аналіз інформації мовою оригіналу й синтез рідною мовою;

3) відтворення змісту рідною мовою.

Під час перекладу передають зміст висловленого, тому перекладають не слова, граматичні конструкції оригіналу, а його думки, зміст. Будь-який текст надається для перекладу, а труднощі пов'язані з недостатнім знанням мови-оригіналу чи тієї, якою перекладають, а також із відсутністю в останній готових відповідників.

Види перекладу:

1. За формою: *усний* (під час особистого контакту фахівців під час укладання контрактів, на виставках, міжнародних наукових конференціях, на лекціях, під час доповідей та ін.) і *письмовий*.

Усний переклад роблять негайно, не послуговуючись довідковою літературою. Він може бути *послідовним* (це усний переклад повідомлення після його прослуховування, здійснюється в паузах після логічно завершених частин) і *синхронним* (робиться одночасно з отриманням усного повідомлення).

2. За способом перекладу: *буквальний* (дослівний, зберігає порядок слів, граматичні конструкції, навіть невластиві мові, якою перекладають) і *адекватний* (точно передає зміст оригіналу, відповідає всім нормам літературної мови).

3. За змістом: *суспільно-політичний* (переклад суспільно-політичних матеріалів, виступів політичних діячів, інтерв'ю, матеріалів прес-конференцій, дипломатичних документів, наукових праць із політології та соціології); *художній* (переклад творів художньої літератури, який дає змогу долучитися до скарбів світової літератури); *науково-технічний* (переклад для обміну науково-технічною інформацією).

Повний переклад наукового тексту передбачає такі етапи й вимоги:

- читання усього тексту й усвідомлення змісту;
- поділ тексту на завершені змістові частини, їх переклад;
- стилістичне редагування певного тексту (дотримання мовних літературних норм, усунення повторів, терміни мають бути однозначними; у висловленні думки надавати перевагу стислості; іншомовні слова, якщо це не шкодить змістову, замінювати українськими відповідниками).

Реферативний переклад – це 1) письмовий переклад заздалегідь дібраних частин оригіналу, що становлять зв'язний текст; 2) виклад основних положень змісту оригіналу, що супроводжується висновками й оцінюванням. Такий переклад у 5-10 разів коротший за оригінал.

Анотаційний переклад – це стисла характеристика оригіналу, зокрема перелік основних питань, іноді з критичною оцінкою. Обсяг – 500 друкованих знаків. Роблять для загального ознайомлення фахівців із науковою статтею, науково-популярною книгою тощо.

Автоматизований (комп'ютерний) переклад. Ідея такого перекладу виникла 1924 р., 1933 р. радянський інженер П. Смирнов-Троянський отримав патент на

машину для перекладання. Машинний переклад у сучасному розумінні зроблено 1954 р. в Джорджтаунському університеті. На сьогодні створено багато практичних систем автоматизованого перекладу: системи SYSTRAN, LOGOS, ALPS, METAL, GETA та ін.

Сучасні системи комп'ютерного перекладу успішно застосовують, однак перекладений текст необхідно ретельно перевірити, зокрема переклад власних назв, термінів, слів у непрямому значенні та багатозначних, паронімів, омонімів, граматичних форм та ін.

У світі існують перекладацькі асоціації: Міжнародна федерація перекладачів (фр. FIT), Міжнародна асоціація синхронних перекладачів (англ. International Association of Conference Interpreters (АПС)). Міжнародна федерація перекладачів 1991 р. проголосила 30 вересня (День святого Ієроніма, якого вважають оборонцем перекладачів) Міжнародним днем перекладача.

2. Типові помилки під час перекладу наукових текстів українською мовою

Займаючись науковою діяльністю, доводиться перекладати як цілі тексти, так і окремі фрагменти. Покликаючись на іншомовне джерело, зокрема наводячи цитату з нього, необхідно подати її тією мовою, якою написано наукову працю (у нашому випадку – українською). Тому перекладати наукові тексти, особливо з російської мови, доводиться досить часто навіть студентів, особливо під час написання курсової, дипломної чи магістерської робіт.

Під час перекладу наукових текстів українською мовою неправильно добирають відповідники загальноживаних лексем російської мови, перекладають дослівно усталені словосполучення. Постійне повторення тих самих помилок у наукових текстах є негативним явищем, яке розхитує мовну норму.

Зупинимося на найпоширеніших помилках, які трапляються під час перекладу наукових текстів.

- Досить часто неправильно перекладають поширені в науковому стилі конструкції зі стійкою сполучкою *в качестве кого-то (чего-то)*, напр: *хочу навести в якості прикладу, був відомий в якості перекладача, працював у якості перекладача*. Правильно: *хоче навести як приклад, був відомий як перекладач, працював перекладачем*.

- Можуть виникнути труднощі і з перекладом конструкцій із дієсловом *является*, яке здебільшого вживається в художньому стилі. У наукових текстах уживаються форми *выявляется, є*, обирати які слід, враховуючи контекст. Напр., конструкцію *Что является Чем* перекладають *Що є Чим*, російське дієслово *является* у значенні “обнаружувать, проявлять” перекладають дієсловом *выявляется*: *Этот перевод явился плохим. – Этот переклад выявился поганим*.

У наукових текстах переклад дієслів залежить від контексту:

встречаются слова – трапляються слова

встречаются писатели – зустрічаються письменники

к таким группам относятся – до таких груп належать

к людям относятся хорошо – до людей ставляться добре

следовать примеру – брати за приклад

следует выполнить – належить виконати

следует отметить – слід зауважити

из этого следует – із цього випливає

заимствования составляют 10 процентов – запозичення становлять 10 відсотків (дорівнюють 10 відсоткам, сягають 10 відсотків)

директор находится в командировке – директор перебуває у відрядженні

университет находится на ул. Шевченко – университет розташовується на вул. Шевченка

потерянное не всегда вовремя находится – загублене не завжди вчасно знаходять.

У перекладах наукових текстів слід уникати суржику, який є, зокрема, недоліком і студентських наукових робіт: *тезис* (потрібно *теза*), *определити* (*визначити*), *приминити* (*застосувати*), *вияснити* (*з'ясувати*), *звідки витікає* (*звідки випливає*), *прослідковуємо* (*простежуємо*, *спостерігаємо*) та ін.

- Потребує уваги й переклад іменників на позначення процесуальних понять. Слід пам'ятати, що в українській мові на позначення дій (процесів) бажано вживати віддієслівні іменники із суфіксами – **нн(я)**, **-енн(я)**, **-анн(я)**, **-інн(я)**, **-тт(я)** та ін.: *змінювання, вивчення, написання, підбиття, набуття*. Віддієслівні іменники на позначення наслідків дії утворюються переважно безсуфіксним способом (*обмінювати – обмін, змінювати – зміна*), за допомоги суфіксів **-ин(а)**, **-ок**, **-ованн(я)** (*розколювати – розколина, угруповувати – угруповання*).

- Значні труднощі становлять і часто вживані в російській мові дієприкметники. У сучасній українській мові активні дієприкметники теперішнього часу із суфіксами **-уч-** (**-юч-**), **-ач-** (**-яч-**) творяться й використовуються обмежено. Вільно функціонують зараз лише ті дієприкметники, які втратили дієслівні ознаки й перейшли до розряду прикметників. Активні ж дієприкметники з названими суфіксами краще не вживати, а використовувати замість них прикметники (*господствующий – панівний, знижующий – знижувальний, пояснюющий – пояснювальний, слѣдующий – наступний, такой, чарующий – чарівний*), іменники (*завѣдующий – завідувач, головующий – голова, нападающий – нападник*), підрядні означальні речення зі сполучними словами *що, який, котрий* (*думающий студент – студент, що (який) думає; співающий актер – актер, що (який) співає*).

Пасивні дієприкметники на **-мий** перекладають дієприкметниками на **-ний**, напр.: *управляемый – керований, производимый – вироблюваний, познаваемый – пізнаваний*.

- Слід пам'ятати, що прийменникові конструкції в різних мовах зчаста не збігаються, пор.: нім. *in zwei Tage* – укр. *через два дні*; нім. *in diesem Fall* – укр. *у цьому випадку*; нім. *in diesem Tag* – укр. *цього дня*. Так, російським конструкціям із прийменником **по** в українській мові відповідають конструкції з прийменниками:

по (якщо вказується на простір, поверхню, межу) – *по полю*, орудним відмінком без прийменника (якщо вказується напрямком) – *надіслати факсом, за, на, з* (у значенні «згідно з чимось») – *по принципу построения / за принципом побудови, по запросу клиента / на запит клієнта, по интересующим их вопросам / з питань, що їх цікавлять*. Прийменник **при** в російській мові універсальний, в українській – уживається рідше, особливо його не слід уживати у значенні “під час” (рос. *во время*): *при исследовании – під час дослідження, при таком анализе – за такого аналізу*. Таких прийменникових конструкцій, які не збігаються в різних мовах, є дуже багато. Тому слід бути уважним під час їх перекладу й перевіряти їх за довідниками і словниками.

- Помилки допускають і під час перекладу часто вживаних наукових кліше: *в заключение – на закінчення, підсумовуючи; другими словами – інакше кажучи; прежде всего – насамперед; с другой стороны – з іншого боку; с одной стороны – з одного боку; в настоящее время – зараз, нині, наразі; в основном – здебільшого; в отличие – на відміну; в результате – внаслідок, як наслідок; в связи с тем что, поскольку, так как – позаяк, оскільки; в то же время – водночас; в частности – зокрема; во многом – багато в чому; вместо этого – натомість; впрочем – а втім, зрештою; как правило – зазвичай; наконец – нарешті, зрештою; ни в коем случае – у жодному разі; по крайней мере – принаймні; при этом используются – водночас використовуються; при анализе – під час аналізу, с помощью – за допомоги; учитывая то что – з огляду на те що*.

Ми проаналізувати ті помилки, які найчастіше трапляються під час перекладу наукових текстів. Наведений перелік, зрозуміло, не вичерпує усіх можливих помилок. Важливо, перекладаючи наукові тексти, враховувати відмінності між двома мовами, не переоцінювати власних знань, користуватися тлумачними і граматичними словниками, різними довідниками, у тому числі з культури мови.

3. Переклад термінів

Переклад термінів нерідко може стати неабиякою проблемою для перекладачів, особливо якщо останні не мають достатніх знань у відповідній галузі. Але навіть і для досвідченого перекладача переклад термінів викликає труднощі, попри те що українські мовознавці та термінологи (О. Курило, С. Караванський, Т. Кияк, О. Кочерга, О. Пономарів, С. Ярема та ін.) розробили й запропонували методи передавання іншомовних термінів засобами української мови, створили чітку систему словотворчих правил, які відповідають традиціям української народної мови.

Перекладаючи терміни, необхідно пам’ятати:

- 1) необхідно уникати мовних конструкцій, не притаманних українській мові;
- 2) дотримуватися норм сучасної української літературної мови;
- 3) запропонований термін має бути точним, однозначним у тексті;

4) для перекладу термінів необхідно користуватися словниками, насамперед останніх років видання;

5) коли є кілька словників одного часу видання, слід вибирати за такими пріоритетами: стандарт, галузева енциклопедія, галузевий словник, універсальна енциклопедія;

6) надаючи терміну нового значення, необхідно обов'язково зазначити, що нове значення буде вживатися або лише в межах цього повідомлення, або пропонується для всієї галузі;

7) якщо автор пропонує новий термін, то він обов'язково повинен мати визначення; відтворювати суттєві ознаки поняття; бути однозначним у визначеній галузі; не мати синонімів; мати семантичні зв'язки з іншими термінами; бути лінгвістично нормативним, тобто відповідати правилам орфографії; мати найвищу частоту вживання (порівняно з іншими запропонованими варіантами).

Слід підкреслити надзвичайно велику роль словників різних типів у роботі перекладача. Насамперед це лексикографічні праці, які містять розгорнуту семантичну, стилістичну та граматичну характеристику лексики і фразеології, наведено численні приклади словосполучення і слововживання. Варто використовувати фразеологічні, синонімічні, термінологічні, енциклопедичні, орфографічні, орфоепічні та інші словники. Цінними є перекладні словники, насамперед двомовні іншомовно-українські. Вони допомагають під час добору синонімів чи усталених словосполучень рідної мови.

До різноманітних словників та довідників слід звертатися й тоді, коли є труднощі з перекладом або написанням термінів. Зросійщення українського розмовного мовлення зумовило те, що буває важко розрізнити українські й російські мовні засоби, зокрема прийменникові конструкції, слова й словосполуки на позначення процесів, наукові терміни, словосполуки з числівниками, наукову фразеологію.

Подаємо перелік деяких із таких словників:

Войналович О. Російсько-український словник наукової технічної мови : термінологія процесових понять / [О. Войналович, В. Моргунюк]. – К. : Вирій, Сталкер, 1997. – 256 с.

Російсько-український словник наукової термінології : у 3-х кн. Кн. 1. суспільні науки / [Й. Ф. Андерш та ін. ; ред.-лексикограф Т. К. Черторизька ; НАН України; Комітет наукової термінології ; Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні]. – К. : Наук. думка, 1994. – 600 с.

Українсько-російський словник наукової термінології : близько 100 000 термінів і термінів-словосполучень / [НАН України ; Інститут української мови. Комітет наукової термінології / Л. О. Симоненко (заг. ред.), М. П. Годована (уклад.)]. – К. – Ірпінь : Перун, 2004. – 403 с.

Шило Н. Російсько-український словник : термінологічна лексика / Н. Шило. – К. : Вид. центр “Просвіта”, 2004. – 211 с.

Перекладні українсько-іншомовні, іншомовно-українські словники, а також перекладні термінологічні словники на сайті *GigaDict*: <http://gigadict.com>
Російсько-українські словники <http://www.r2u.org.ua>